

Мігель де Сервантес

Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі

Том 2

Частина друга

Присвята графові Лемоському

Посилаючи недавнім часом Вашій вельможності мої комедії, оголошені друком до вистави на кону, я писав, здається, що Дон Кіхот припинає собі остроги, аби їхати Вашій вельможності руки поцілувати; нині ж повідомляю, що він їх уже прип'яв і рушив у дорогу — якщо доїде щасливо, то, гадаю, зроблю цим якусь послугу Вашій вельможності, бо вже звідусіль кваплять мене і наглять, аби я пустив його чим скорше між люди і прогнав оскому та нудоту, викликану іншим Дон Кіхотом, що гуляє по світу, взявши на себе мошкару другої частини; з найбільшим, мабуть, нетерпінням виглядає мого Дон Кіхота сам великий богдихан китайський, що прислав до мене гінця з листом, по-китайському писаним, а в тім листі просить — де просить, благає! — щоб я свою книгу до нього переслав, бо хочу, каже, завести в себе колегіум для вивчення кастильської мови і щоб вивчали її по Дон Кіхотовій історії, а насамкінець каже, що думає настановити

мене в той колегіум за ректора. Я спитав у посланця, чи його величність богдыхан дає мені якусь грошову запомогу; той відповів, що ні, і на думці того не малося. «Коли так, брате, — одказав я йому, — то вертайся в свою Китайщину, їдь собі по десять, чи по двадцять миль денно, чи по скільки там сюди їхав, бо я не змагаю на здоровлі в таку далеку мандрівку пускатися. Тут же недуга мені долягає, а тут і безгрішшя... Та богдыхан богдыханом, король королем, а є в мене в Неаполі великий граф Лемоський — він і без того колегіуму, і без того ректорства нещасного спомагає мене і підтримує, такими ласками осипає, що годі бажати кращого». Тими словами попрощався я з гінцем, прощаюсь і з Вашою вельможністю, заповідаючи на ралець книгу мою «Злигодні Персилеса і Сигізмунди», що маю скінчити, як Бог дасть, за чотири місяці. Буде то найгірша або, може, найкраща книга, створена нашою мовою (певно, що з-поміж тих, які пишуться для розваги); я вже й каюся трохи, що сказав «найгірша», бо, на думку деяких моїх приятелів, вона досягла найвищого ступеня досконалості. Зичу Вашій вельможності якнайліпшого здоровля; незабаром мій Персілес поцілує Вам руки, а я ноги, яко слуга Вашої вельможності.

Писано в Мадриді року Божого тисяча шістсот п'ятнадцятого, місяця октомврія останнього дня.

Вашої вельможності покірник Мігель де Сервантес Сааведра

Переднє слово до читальника

Боже мій світе! З якою нетерплячкою ждеш ти, шляхетний — або хоть і посполитий — читальнику, сього пролога, сподіваючися знайти в нім лайку, огуду та осуду на автора другого Дон Кіхота, того, що законився, кажуть, у Тордесільясі, а народився в Таррагоні! Отже ж, не зроблю тобі такої приємності: хоть образи будять, як правило, гнів і в найсмирненніших серцях, та моє нехай буде винятком. Ти хотів би, може, щоб я назвав його ослом, недоумком і нахабником, а воно мені і не в думці: нехай його гріх та на нього ж і впаде, хай він жере його з хлібом, і нехай йому всячина! Ото тільки й жаль на нього, що взиває мене старим та калічним, нібито мав я силу час затримати, аби він мене не брав, нібито скалічено мене десь у корчемній бійці, а не в найголоснішій битві, яку бачили віки давноколишні й теперешні і яку навряд чи побачать віки прийдешні. Нехай мої рани не красять мене в очах тих, хто на них дивиться, зате підносять у повазі тих, хто знає, де я їх здобувся, бо ліпше воякові головою в потребі наложити, аніж утечею життя своє порятувати. Я так твердо стою при сій думці, що якби мені уможливлено неможливе і знов дано на вибір так чи інак чинити, я все одно волів би взяти участь у тому

преславному поході, ніж залишитись цілим і здоровим, не бравши в ньому участі. Шрами на виду й на грудях у вояка — то зорі, що вказують іншим дорогу до неба слави й заслуженої честі. А про старість іще додам, що пише не сивий волос, тільки зрілий розмисл, який приходить з роками.

А другий жаль мені на автора, що він завидником мене називає ще й пояснює, мовби неуківі якому, що то заріч така — заздрість. По ширості кажучи, із двох існуючих видів заздрості мені знайомий лиш один — свята й шляхетна заздрість, яка поривається до блага, тим і не можу я переслідувати духовної особи, та ще такої, що, кажуть, при священній інквізиції служить; якщо автор має на увазі того самого чоловіка, що й я, то він дуже помиляється, бо я того чоловіка велико ціную за хист і щиро поважаю за твори та за ненастанну добродісну діяльність. А втім, за одну річ я справді тому пану автору вдячен: він сказав, що повісті мої радше сатиричні, аніж повчальні, проте, загалом беручи, добрі — а вони б не могли бути такими, якби не мали в собі тих обох якостей.

Може, ти, ласкавий читальнику, скажеш мені, що я надто прибідняюсь, тримаючи себе так скромно, та я гадаю, що не годиться до печеного вогню прикладати, а того добродія і так уже добре припекло, коли не важиться виступати в чистім полі та під ясным небом, а приховує своє прізвище й

придумує собі рідний край, так ніби почуває, що винен в образі величності. Якщо ти знайомий із ним випадково, то перекажи йому від мого імені, що я не чуюсь ображеним: я добре знаю, що таке диявольські спокуси, а одна з найбільших спокус — то вбити чоловіку в голову, ніби він може написати й надрукувати книгу, що принесе йому стільки слави, скільки грошей, і стільки грошей, скільки слави. А на підтвердження цієї думки розкажи йому, будь ласка, ось яку веселу й дотепну приповідку.

Був у Севільї один божевільний, що схибнувся на дуже смішній і чудній дурниці, яка доти жодному шаленцеві на ум не спадала. Він зладив собі рурку з очеретини, застругав один кінець і як, бувало, спіймає собаку на вулиці чи де там, зараз наступить йому на одну задню лапу, а другу трохи догори підійме, тоді встромить в одне місце рурку і доти дме, доки собака круглий стане, мов та опука шкуратяна. А тоді лясне, було, бідолаху раз і вдруге по череву та й пустить, а людям, що на ту дивовижу збігалися щоразу, скаже, було: «Ге, панове-добродійство, ви думаєте, легка то річ — собаку надути?» Ге, пане-добродію, ви думаєте, легка то річ — книгу написати?

А коли йому ся приповідка не припаде до смаку, то розкажи, ласкавий читальнику, другу — так само про божевільного та про собаку.

Той другий божевільний жив у Кордові і все, було, носить на голові уламок брили мармурової чи так яку важку каменюку; аби де назирив якого пса безуважного, зараз підкрадеться та й скине на нього зненацька той тягар. Пес мало, було, не скрутиться з того болю, завие-заскавулить та як дремене, то хіба на десятій вулиці стане. Одного разу скинув той придурок каменя на шапкарєвого пса, а шапкар дуже свого пса любив. Камінь влучив у саму голову, пес заскиглив, шапкар почув те й побачив. Ех, як схопить же він аршина свого, як кинеться на того дурного, як почне молотити — геть на мотлох ізбив! А що вдарить, то й примовить: «Ах ти ж гицлю один! Так ти на лягавого? Чи не бачиш, латриго, що він у мене лягавий?» Так йому за того лягаша наклав, що дурний ледве живий та теплий зостався. Як уже дійшов додому, так дійшов, і більш як місяць, мабуть, на вулицю не виходив. А тоді знов вийшов на полювання з іще більшою каменюкою, здивав якогось собаку і став пильно-препильно до нього придивлятися, не наважуючись каменя скинути: «Гляди, — каже, — се лягавий!» Відтоді, було, вже якого не стріне, чи британа, чи дворнягу, то зроду не зачепить: то, каже, лягавий.

Отаке ж і тому повістяреві може приключитися, щоб не важився більше частувати публіку глевкими книжками-цеглинами.

А ще скажи йому, що хоть і нахваляється він книгою своєю хліб у мене одбити, та воно мені й за вухом не свербить. Пригадавши відому інтермедію з «Перенденги», я йому ось як відповім: «Нехай живуть двадцять чотири райці міські і Христос нехай буде з усіма! Хай живе великий граф Лемоський, що його християнське серце і добре знана щедрість підтримують мене всупереч усім ударам лукавої моєї долі, і хай живе незмірна благостиня ясновелебного архієпископа толедського Дон Бернарда де Сандоваль-і-Рохас, — хоч би на світі й зовсім не було друкарень, хоч би проти мене більше випущено книг, аніж є літер у куплетах «Мінго-Ревульго». Сі два можновладці без ніякого мого чолобиття чи лестошів, єдине з власної своєї добротливості опікуються мною ласкаво та милостиво, і завдяки тій опіці я почуваюсь багатшим і щасливим, ніж коли б мене фортуна звичайним ладом угору винесла. Честь може бути і в бідного, тільки не кривдивого; бідність може захмарити людську гідність, а не затьмарити її цілком; чеснота й сама собою ясніє, хоч як її гнітить біда й тіснота, — високі й шляхетні уми її шанують і якомога їй протегують.

Оце скажеш йому, та й годі, більше й я тобі нічого не скажу, хіба ще одне тільки: оця друга частина «Дон Кіхота», що я тобі подаю, скроєна тим самим кравцем і з того самого сукна, що й

перша, а описуються в ній дальші Дон Кіхотіві діяння аж до його смерті й поховання, аби ніхто більше не важився нових яких свідчень про нього подавати, бо вистачить і тих, що є. Досить одному поштивому чоловікові оповісти про те мудре шаленство, та на тому й перестати: бо як чогось (хоч би й доброго) надто багато, вже йому не та й ціна, а як чого іншого (хоч би й поганого) обмаль, то здається людям, що воно чогось варте.

Ага, ще забув сказати: чекай у скорім часі на «Персилеса» (я вже його докінчую), а також на другу частину «Галатеї».

Розділ І, про розмову, що провадили парох та цирульник із Дон Кіхотом за його хворобу

Повідає Сід Ахмет Бен-Енхелі в другій частині цієї історії, де описується третій Дон Кіхотів виїзд, що парох і циркульник майже цілий місяць із нашим гідальгом не бачились, аби не нагадувати йому й не ворушити пам'яті про недавні події, а до небоги його та ключниці навідувались час од часу, наказуючи пильно, аби добре за ним ходили та їсти все таке давали, щоб на серце й на мозок було йому помічне та покріпне, бо як

подумати гаразд, то не звідки, як із серця й мозку все його лихо взялося. Ті відповідали, що так же вони й роблять і надалі старатимуться, бо помітили, що пан їхній, бувають хвилини, справляє враження чоловіка при добрім розумі. Приятелі непомагу тим вістям зраділи — не дарма, виходить, привезли вони його додому на воловій підводі, мовби зачарованого, як про те оповідається в останнім розділі першої частини сієї не менш великої, як правдомовної історії. От і вирішили вони перевідати недужого і на власні очі допевнитись, чи справді йому на краще йдеться, хоч воно здавалось їм майже неможливим, — тим і поклали не чіпати в розмові того рицарства мандрованого, не троюдити болючої, незагоєної рани.

Прийшли, аж він сидить на постелі в зеленій камізелі баєвій, на голові йому толедська ярмулка червона, а сам худий, аж тлінний, чисто на мумію зсохся. Привітав їх чемно й гостинно, коли спитали його за здоров'я, розказав цілком розсудливо і в добірних висловах, як йому здужається. Далі завелася в них мова про так звані громадські справи та державні порядки: одні зловжитки вони викоринювали, другі засуджували, одні звичаї реформували, а другі зовсім касували, і кожен мав себе за новітнього законодавця, сьогоденного Лікурга чи свіжоспеченого Солона, словом, перекували отак весь лад суспільний — у горно

одне вкинули, а з горна вийшло щось зовсім інше. Дон Кіхот про всі ті речі розправляв аж надто розважливо, і обидва екзаменатори увірили поза всяким сумнівом, що він цілком здоровий і сповна розуму.

При тій розмові й небога з ключницею були і так уже Богові дякували, що пан їхній знову б то при доброму розумі. Але тут парох одмінив свій попередній намір, щоб то нічого за рицарство не згадувати (хотів, бачите, до краю пересвідчитись, чи уздоровлення Дон Кіхотове справжнє було, чи тільки позірне), слово по слову, та й заговорив про останні столичні новини. Сказав, між іншим, що турок суне нібито великими морськими потугами на захід сонця, та ніхто його замірів не знає допевне і годі вгадати, куди вдарить грім із тої грізної тучі; мало не щороку тривожить він нас, аж по всій християнщині пополох іде — вже й його величність король велів укріпити узбережжя Неаполю, Сицилії та острова Мальти.

— Його величність король учинив як обачний войовник, — сказав на те Дон Кіхот, — укріпивши загодя свої володіння, щоб ворог не заскочив його зненацька; та якби він був звернувся за порадою до мене, я на такий указав би спосіб, який, мабуть, і не сниться нині його королівській милості.

Скоро парох зачув ті слова, зараз мовив собі на думці: «Хай Бог тебе боронить, бідний мій Дон

Кіхоте! З високого верхівля шаленства, здається мені, падаєш ти тепер у глибоку безодню нерозуму!» А цирульник, подумавши те саме, що й парох, спитав у Дон Кіхота, яку ж би то спасенну раду хотів він королю подати: адже володарям тепер дораджують усі, кому не ліньки, а все ж то недоладне й непорadne.

— А моя порада, пане стрижію, — сказав Дон Кіхот, — якраз буде вельми доладна й доречна.

— Та хіба ж я про вас, — виправдувався цирульник, — я хотів лише сказати, що майже всі пропозиції, що надсилаються його милості королю, або неслухні й нездійсненні, або навіть шкідливі для держави й державця.

— А моя пропозиція якраз і слухна, і здійсненна, — заперечив Дон Кіхот. — Навряд чи інший який дорадник спромігся б на такий дотепний і доцільний, а zarazом простий і зручний проект.

— Ви, пане Дон Кіхоте, все ходите коло та навколо, — обізвався парох. — Кажіть-бо прямо, що ви надумали.

— Не хотів би я, — сказав Дон Кіхот, — аби те, що я вам сьогодні тут одкрию, дійшло завтра до слуху панів із державної ради і аби хтось інший дістав подяку й нагороду за мій труд.

— Щодо мене, — промовив цирульник, — то присягаю перед вами всіма й перед Богом святим,

що не виявлю речей вашої милості ні королю, ні пішаку, анікомусінько на світі! Цю присягу я взяв із романса про священика, що на початку відправи виспівав королю на злодія, котрий украв йому сто дублонів та ходовитого мула.

— Я тієї історії не чув, — сказав Дон Кіхот, — але на присягу звіряюсь, бо знаю добродії цирульника за порядну людину.

— А якби воно було й не так, — зауважив парох, — то я ручу за нього й відповідаю, що в сій справі мовчатиме, як німий, під загрозою належитої грошової кари.

— А хто мені, панотче, за вас у поруки стане? — спитав Дон Кіхот.

— Мій сан священичий, — одказав парох, — що зобов'язує мене зберігати таємницю.

— Дій його кату! — вигукнув тоді Дон Кіхот. — Се ж дуже просто: нехай тільки його милость король кликне клич до мандрованих рицарів, що по Гишпанії тиняються, аби такого а такого дня всі при дворі королівським зібрались. Як їх, може, всього з півдесятка набереться, то знайдеться, певне, між ними один такий, що сам собою всю потугу султанову переборе. Ви тільки слухайте уважно, слідкуйте за моєю думкою. Хіба ж то первина, що одним-одним мандрований рицар витинає ціле військо вороже, хоч і двісті тисяч, ніби в них на всіх одне горло, ніби вони всі з марципану

зроблені? Адже так? Мало хіба в історіях про такі чудеса пишеться? Даю голову на одруб, не чужу, а таки свою власну, що якби жив тепер славетний Дон Бельяніс або котрийсь із численних нащадків Амадіса Гальського та став оце на турка, то не хотів би я бути в султановій шкурі! Та Господь зглянеться над своїм народом і пошле йому якогось рицаря, може, не такого потужного, як тії вікодавні, та зате не менш одважного. Господь відає, що я на думці маю, тож не мовлю більше ні слова.

— Ой лишенько! — сплеснула руками небога. — Щоб я так жива була, се вже дядьо мій ізнов у мандровані рицарі хоче!

— Мандрованим рицарем я й помру, — відповів на те Дон Кіхот. — Нехай собі турок туди чи сюди пливе з якою хоче потугою, ще раз кажу: Господь відає, що я на думці маю.

Тут у розмову втрутився цирульник:

— Дозвольте мені, панове-добродійство, одну бувальщину невеличку розказати, яка історія в Севільї колись приключилась. Дуже вона сюди пасує, тим і хотів би я вам її розповісти.

Дон Кіхот дав дозвіл; тоді парох і всі інші наготувалися слухати, а цирульник почав оповідати такими словами:

— У севільському шпиталі для божевільних сидів один чоловік, якого родичі запроторили туди, бо стратив розум. Був то вчений — здобув ступінь

ліценціата церковного права при Осунському університеті, та що то, хоч би навіть у Саламанці, а всі знали, що він таки божевільний. Ну, просидів там кілька років, і раптом спало йому на думку, що він уже здоровий, при повнім, як то кажуть, розумі: узяв та й написав до архієпископа толедського слізну супліку з досить розумними доказами, аби прислав когось і визволив його з тих злиднів, бо вже, мовляв, Бог над ним ізмилосердився й повернув йому втрачений розум, а родичі, зазіхаючи на той маєток, що йому припадає, тримають його в божевільні проти всякого права і справедливості, хочуть, щоб він там і сконав. Написав раз і вдруге, та так же дотепно й доладно, що архієпископ послав одного свого капелана, аби той дізнався у старшого над шпиталем, чи правду той ліценціат пише, та й з ним самим аби поговорив: як виявиться, що він при своїм розумі, то вже ж треба його відти забрати й на волю пустити. От поїхав туди капелан, аж ні — управитель каже, що той ліценціат таки й досі божевільний: правда, буває, що й зовсім розумно міркує та говорить, а насамкінець знов таке почне верзти, що й купи не держиться, і не менше навіженство показує, ніж перед тим розум; нехай, коли хоче, сам із ним розмовиться, то зразу побачить. Капелан на ту пробу погодився; повели його до ліценціата на розмову, говорив він із ним

годину цілу чи й більше і за весь цей час не почув од нього жодного безглузлого чи нісенітного слова, а самі розсудливі речі: ну, думає, таки минулося вже його божевільля. Ліценціат сказав між іншим, що управитель напасть на нього видумує, бо не хоче хабарів позбутись од родичів, а за ті хабарі видає його за непритаманного, каже, що тільки часами просвітління на нього находить; усе лихо з того багатства постало, бо вороги, аби ним заволодіти, все на нього кови кують і сумніваються в Господній благодаті, що з тварини несмисленної знов розумну істоту вчинила. Одне слово, управителя він виставив неприторенним хабарником, родичів своїх бездушними користолюбамі, а себе таким розумним, що капелан вирішив нарешті повезти його до архієпископа, аби той на власні очі побачив, як із тим божевільним справа мається. Повіривши в його добрий розум, добрий капелан попросив управителя, аби ліценціатові видали одяг, у якому його приведено до шпиталю; управитель остерігав його, щоб він із тим не поспішав, бо хворий, поза всяким сумнівом, ще не одужав. Але капелан не зважав на управителеві остороги та вмовляння і твердо вирішив забрати ліценціата з собою; управитель мусив скоритись, як-не-як, то було розпорядження від самого архієпископа. Ліценціатові оддали його одягу, нову ще й цілком

пристойну; як перебрався він з дуренського в людське, попросив у капелана, аби той із ласки своєї дозволив йому попроситися з товаришами божевільними. Капелан не перечив, бо й сам хотів на тих нещасних подивитися. От пішли вони до палати разом, а за ними ще дехто ув'язався; ліценціат наблизився до клітки, де сидів один біснுவатий, на той час саме тихий та сумирний, і обізвався до нього такими словами: «Скажи мені, брате, чи можу я щось для тебе зробити? Бачиш, я йду вже додому, бо Господь милосердний з благості своєї безконечної рачив повернути розсудок мені, недостойному; тепер я знов при доброму розумі і, як то кажуть, притомний: недарма ж приповідають, що у Бога все мога. Отож надійся і уповай на нього: уздоровив він мене, то й тебе уздоровить, здайся на його святу волю. Постараюсь переслати тобі чогось смачного, аби ти з'їв на здоров'я, бо скажу тобі правду (я дізнав це на своїй шкурі), звідки береться все наше божевілля: шлунок порожній, а в голові повно повітря, от і маєш. Кріпися ж, не падай духом, бо хто в нещасті зневір'ю піддається, той здоров'я своє руйнує і смерть собі приспішує». Ці слова ліценціатові чув також інший біснуватий, що сидів у другій клітці навпроти; от підвівся він з ветхої рогожі, на якій лежав голяка, та й запитав гучним голосом, хто то виходить ізвідси при повному розумі. «То я, брате, — одказав йому

ліценціат. — Уже мені тут нема чого робити, і я складаю дяку небові, що таку велику явило до мене ласку». — «Ей, гляди, ліценціате, чи не кусить тебе лукавий! — сказав той із клітки. — Не хапайся так дуже, сиди собі тихо в палаті, бо однак доведеться вертатись!» — «А я кажу, що таки здоровий, — заперечив ліценціат, — і годі вже з мене цієї покути». — «Здоровий, кажеш? — не вгавав божевільний. — Ну, гаразд, іди собі, там видно буде. Тільки клянусь Юпітером, котрого велич я заступаю на сій землі, що за один той гріх, який чинить сьогодні Севілья, випускаючи тебе з сього дому і визнаючи за здорового, такою вдарю на нею карою, що пам'ять про неї зостанеться навіки-віків, амінь. Та знаєш ти, мізерний ліценціатику, що се в моїй силі, бо я не хто інший, як сам Юпітер-Грімій? В руках у мене перуни спопеляючі, якими я погрожую світові, і, як захочу, можу знищити його. Та це невіголосне місто я інакше покараю: три роки поспіль, почавши з дня й години, коли виголошу сюю клятву, не дощитиму ні на сам город, ні на всю околицю й округу! Так ти вільний, здоровий, розумний, а я хворий, божевільний, запертий? Та скорше я повішусь, аніж дам дощу хоть краплиночку!» Всі присутні слухали божевільного, що вигукував ті прогнози й погрози; тоді наш ліценціат схопив капелана за руки й так до нього промовив: «Не журіться тим, добродію мій

любий, не слухайте, що сей навіжений плеще, бо хоть він і Юпітер, хоть і не буде, каже, дощувати, так я зате Нептун, бог і отець усім водам: коли треба буде, коли захочу, тоді й звелю дощеві йти!» На се одказав йому капелан: «Так то так, пане Нептуне, та не годиться вам гнівити пана Юпітера, тож нехай ваша милость у сім домі й зостанеться, а ми вже якось іншим разом, кращим часом по вас прийдемо». Управитель і всі присутні засміялись, аж капеланові трохи досадно стало; ліценціата роздягли, так він і лишився у тому шпиталі. Оце й уся вам історія.

— Так оце б то, пане цирульнику, — озвався Дон Кіхот, — і є та історія, що, кажете, дуже до розмови нашої пасує і що ви притьмом розказати її хотіли? Ех, пане скубрію, пане скубрію, треба бути хіба сліпим, щоб крізь таке сито не бачити! Невже ж таки вашець не знає, що то не честь, не подоба — рівняти отак ум до ума, дух до духа, красу до краси і рід до роду? Я собі, пане цирульнику, не Нептун і над водами не богую, та й не хочу, аби хтось мав мене за розумного, коли я такий не є, я хочу лиш одного: довести світові, яка то вада і шкода, що не гадає він одновити тих блаженних часів, коли подвизався під сонцем орден мандрованого рицарства. Та, мабуть, спідлений наш вік не годен тішитись тим добром, що зазнавали часи минулі, коли мандровані рицарі брали на себе повинність і

обов'язок царства боронити, цноту дівочу захищати, сиріт недорослих спомагати, гордопишних поскромляти, а смиренномудрих винагороджати... Теперішні так звані рицарі воліють шовками шамшіти та адамашками шелестіти, аніж кольчугами бряжчати; де ви такого побачите, щоб при всій зброї в чистому полі просто неба за будь-якої погоди ніч ночував, що, бувало, і ніг із стрепен не виймає, а обіпреться на свого списа та й замгне отак на малу часину; де такого знайдете, що оце тільки з лісу видерся, зараз у гори дикі пускається, а там уже снується пісками пустельними та неплодними десь понад морем, що, знай, шпує та бурхає; як же побачить човника, хоч на ньому ні весла, ні вітрила, ні щогли, ні линви, сміло скакає в нього і звіряє долю свою неблаганним хвилям глибокого моря: то аж до неба його підкине, то в хлань увєргне, а він виставить груди проти борвію того непогамовного, та так і незчується коли занесе його за три тисячі миль од того місця, де в човен сідав, а вже як вийде на берег чужодальній і незнаний, то там такі йому дива приключуються, що їх би не на пергамені списувати, а на бронзі карбувати... Але тепер лінивість взяло гору над горливістю, неробство над працею, порок над чеснотою, зухвалість над хоробрістю, теорія військова над практикою, — все те цвіло і сяяло лише за золоті доби, за

мандрованого рицарства. Може, скажете, неправда? Ну, хто чесніший і сміливіший за преславного Амадіса Гальського? Хто розумніший за Пальмеріна Англійського? Хто лагідніший і приязніший за Тиранта Білого? Хто чемніший за Лісуарта Грецького? Хто більше рубав і кого більше рубано, як Дон Бельяніса? Хто безстрашніший за Періона Гальського? Хто більше гордував небезпекою за Фелісмарта Гірканського? Хто щиріший за Еспландіяна? Хто одважніший за Дон Сіронхіла Фракійського? Хто бравіший за Родамонта? Хто обачніший за царя Собріна? Хто завзятіший за Рінальда? Хто незвитяжніший за Роланда? Хто, нарешті, шляхетніший і люб'язніший за Руджера, що то од нього, як пише Турпін у своїй «Космографії», ведуть свій рід дуки Феррарські? Всі ці рицарі, а також безліч інших, яких би я, ваша велебність, міг іще сюди приточити, були мандрованими рицарями, красою і хвалою рицарства. От таких ще й подібних рицарів і мав я на увазі, коли збирався радити його милості королю: вони послужили б йому вірою і правдою, одвернувши велику шкоду, а султан турецький хай би рвав тоді на собі бороду. Ну, та що ж, коли я мушу дома сидіти, бо капелан мене звідси не бере. І коли Юпітер, як сказав цирульник, не пустить дощу, то я коли захочу, тоді й звелю дощеві йти! Се я проти того кажу, аби пан Помазан знав, що я його

добре зрозумів.

— От їй же богу, пане Дон Кіхоте, — сказав цирульник, — я того зовсім і на думці не мав. Наміри в мене були щонайкращі, і ваша милість гнівається даремне.

— Чи даремне, чи, може, й недаремне, — відповів Дон Кіхот, — то вже мені знати.

Тут у розмову втрутився парох:

— Досі я, — каже, — майже нічого не говорив, та тепер не мушу мовчати, бо гризе мені й точить сумління один сумнів, котрий вкинувся в душу од того, що сказав нам допіру пан Дон Кіхот.

— Вільно вашій велебності і щось інше говорити, — сказав Дон Кіхот, — а вже з цим сумнівом то й зовсім нема чого таїтися, бо воно ж недобре, коли на душі ото щось муляє.

— Як вільно, то й скажу, — промовив парох. — Сумнів у мене, бачите, ось який: не вірю я жодним світом, аби всі оті мандрівні рицарі, що їх ваша милість низками ниже, справді жили коли на світі і були люди з крові й кості. Навпаки, я гадаю, що все те байки, вигадки, небилиці — от приверзеться комусь уві сні, а він і розповідає, прокинувшись, або ще й не струсивши з себе сонноти.

— І в такий заблуд, — сказав Дон Кіхот, — упадають, буває, люди, що не вірять в існування мандрованих рицарів. Я вже не раз мав нагоду

зводити на очі деяким людям сю їхню помилку, досить за нашого часу поширену: іноді мені вдавалось їх переконати, а іноді істина так і залишалась для них недоступною. А се ж, коли хочете, істина незаперечна; я ладен, приміром, стверджувати, що на власні очі бачив Амадіса Гальського: то був чоловік ростом високий, з лиця білий, борода йому гарна, хоть і чорна, очі лагідні і воднораз суворі, на слово скупий, до гніву не скорий і не лихопомний. І так, як я вам зобразив оце Амадіса, міг би змалювати і списати всіх інших мандрованих рицарів, які тільки були в світі і попали в романи: я вважаю, що вони були саме такими, якими фігурують у тих історіях, отже, знаючи подвиги, які вони звершали, і вдачу, яку вони мали, ми можемо шляхом логічних умовиводів установити і очерти їхні, і церу, і статуру.

— А скажіть, пане Дон Кіхоте, — спитав цирульник, — який, по-вашому, був заввишки велетень Моргант?

— Щодо велетнів різні існують думки, — відповів Дон Кіхот, — одні кажуть, що вони були, а другі, що їх не було; однак же в Святому Письмі, що й на волос ніде од правди не одбігає, сказано, що вони таки були: там оповідається історія того Филистюги Голіафа, що був заввишки півосьма локіт, а то ж велич неабияка. І ще: на острові

Сицилії знайдено сурелі й лопатки — такі величезні костомахи, що могли належати лише велетням з добру башту заввишки, геометрія доводить се незаперечно. А втім, я не кажу вам із певністю, якого зросту був Моргант; гадаю тільки, що не надто високого, бо в тому романі, де особливо докладно описуються його подвиги, є згадки, що не раз ночував під покрівлею, а коли були оселі, що могли його вмістити, значить, не міг він бути понад усяку міру високий.

— Авжеж, — притакнув йому парох.

Він ізнов засмакував оце в тих великих нісенітницях і навмисне спитав у Дон Кіхота, які були з себе, на його думку, Рінальд Монтальбанський, Роланд та інші пери Франції, — адже всі вони належали до мандрованого рицарства.

— Про Рінальда, — одказав Дон Кіхот, — насмілюся твердити, що він був широковидий, рум'яної цери, очі мав бігучі та вирлаті, на вдачу був дражливий та оприскливий надміру, накладав іноді з розбишаками та всякими стратенцями. Що ж до Роланда (чи Ротоланда, чи Орланда, бо його і так і сяк називають), то можу напевне сказати, що зросту був середнього, в плечах широкий, трохи ніби клишоногий, на лиці смаглявий, борода руда, тілом волохатий, погляду грізного, досить маломовний, а проте вельми чемний і добре

вихований.

— Якщо Роланд був із себе такий непоказний, як ваша милість оце змалювала, — зауважив парох, — то зовсім не диво, що Анджеліка Прекрасна згордувала ним і пригорнулась до того гарного, гожого та миловидого мавра, що тільки борідка стала в нього засіватись. Розумно ж, мабуть, і вчинила, одкинувшись од шорсткого Роланда до ніжного Медора.

— Та Анджеліка, добродію, — одказав Дон Кіхот, — була собі панянка легкодумна, вітролетна та трохи шалапутна і прославилась на цілий світ не лише своєю вродою, а й своїми свавільними вибриками: вона згордувала тисячею чеснородних, тисячею доблесних, тисячею мудрих і дарувала свою ласку джурі під навуссям, безрідному й безмаєтному юнакові, славному хіба що найменням «відданого», бо таки й справді був щирим і вірним другом. Великий співець її краси, преславний Аріосто, не зважившись або не схотівши писати про те, що сталося з цією дамою після її ганебного падіння (певне, що там уже мало було хвали гідного), попросився з нею такими словами:

Як трон вона посіла у Китаї,
Хтось інший, може, краще оспіває¹.

¹ Тут і далі всі вірші в перекладах М. Лукаша (ред.).

І слова ті, коли хочете знати, стались пророчими: недарма ж поетів називають часом віщими співцями. Віщування згодом справдилось — один знакомитий андалузський поета оплакав і оспівав її сльози, а другий знаменитий і, мовляв, єдиний поета, вже кастильський, прославив її вроду.

— Скажіть, пане Дон Кіхот, — спитав цирульник, — от скільки співців величали тую Анджеліку, а чи не знайшлось такого, хто б написав на неї сатиру?

— Немає сумніву, — одказав Дон Кіхот, — що якби Сакріпант або Роланд були поетами, вони б цю панночку добре через росу перегнали, бо поетам властиво й притаманно мститися пасквілями та сатирами на тих дамах, справдешніх чи уявних, на тих володарках їхніх мрій, які згордували чи знехтували їхнім коханням; така помста, щоправда, негідна благородних сердець, і до мене не дійшло жодного вірша, де ганилося б Анджеліку, що баламутила цілим світом.

— Дивина! — вигукнув парох.

Але тут ізнадвору почувлись голосні крики небоги та ключниці, які вийшли під час тої довгої розмови, і всі вискочили на той галас.

Розділ II, де оповідається про немалу зваду, що мав Санчо Панса з Дон Кіхотовою ключницею та небогою, а також про інші кумедні події

Повідає історія, що той галас, який почули Дон Кіхот, парох та цирульник, справді зняли небога з ключницею: жінки сварилися з Санчом Пансою, що намагався прорватись до Дон Кіхота, а вони його й на поріг не пускали.

— Чого сей волоцюга до нас приплентався? — репетувала ключниця. — Іди собі, чоловіче, до своєї доми, бо я знаю, що то ти пана мого непутиш та баламутиш, по безвинах та по безвістях його тягаєш!

— Ти, ключнице, ти, гадючнице! — одгризався Санчо. — То не я пана, а пан мене баламутить, і непутить, і по тих безвістях за собою волочить! Та й то ще не вся правда, а тіки половина, бо він мене з дому вивабив, усе голову морочив, казав, що острів дасть, та й досі дає...

— Вдавився б ти ним, Санчо проклятий! — се вже небога озвалась. — А з чим же хоть їх їдять, тії острови, ненажеро ненаглий?

— Їх не їдять, — одказав Санчо, — ними

керують і правлять, і один острів стане за чотири міста й за п'ять суддівських посад.

— Чотири чи п'ять, то байдуже, — заявила ключниця, — а ти, огидо, ти, занудо, все одно сюди не ввійдеш! Іди, керуй там своїм обійстям, управляй своєю нивку та й викинь із голови всі оті острови й островиці!

Парох і цирульник дослухалися до тої троїстої суперечки з видимим задоволенням, але Дон Кіхот, боячись, аби Санчо не намолов і не нагородив усяких неподобних нісенітниць та не пробовкнув чого зайвого на шкоду його честі, гукнув його до себе, а жінкам велів замовкнути і впустити гостя. Санчо ввійшов, а парох та цирульник тут же попрощалися з Дон Кіхотом. Вони вже втратили останню надію на його uzдоровлення, так уперто стояв наш гідальго при своїх чудернацьких думках, так убилося йому в тямку оте нещасне мудроване рицарство.

— От побачите, куме, — озвався парох до цирульника, — що й не зоглядимось, як приятель наш ізнову тягу дасть.

— Не маю сумніву, — відповів цирульник, — та мене дивує не так навісноголовий рицар, як його дурноверхий джура: убгав собі в голову того острова, і вже ніякі розчарування, ніякі сили тої химери звідти не виб'ють.

— Поможи їм Боже, — сказав парох, — а нам

треба на бачності матися та дивитися, до чого доведуть ті навіжені химороди рицаря нашого та його зброєносця. От уже, справді, який брив, такого стрів, їх обох немов з одного модла вилито: панове божевілля без джуриної глупоти не варте було б і щербатого шеляга.

— Правда ваша, — погодився цирульник. — Цікавий я знати, про що вони оце тепер балакають.

— Дізнаємось, — зауважив парох. — Я певен, що небога або ключниця нам усе розкажуть; щоб вони та не підслухали!

Тим часом Дон Кіхот замкнувся з Санчом у себе в кімнаті і, zostавшись з ним сам на сам, заговорив:

— Прикро мені слухати, Санчо, як ти казав і кажеш, буцім я тебе з дому зривав, так наче я сам на місці сидів: разом ми рушили, разом їздили, разом блукали, і однака нам обом випала фортуна, однака доля. От що тільки тебе раз на ковдрі гойдали, а мені сто раз чосу давали — ото, мабуть, і вся моя перевага.

— Та вже ж не як, — обізвався Санчо. — Адже ви самі, пане, казали, що всякі злигодні скорше мандрованих лицарів побивають, аніж їхніх джур.

— Е, ні, Санчо, ти помиляєшся, — заперечив Дон Кіхот. — Знаєш, є така приказка: *quando caput dolet...*

— Я тії приказки не втну, бо тільки по-наському знаю, — перебив Санчо.

— Се значить от що, — пояснив Дон Кіхот, — коли болить голова, то болить і все тіло, а як я твій пан і володар, то я, виходить, ніби голова, а ти, слуга мій і джура, ніби частина мого тіла чи, сказати б, сустав. Тим-то як упаде на мене яке лихо, то й на тобі воно позначиться, так само й твоє на мені.

— Може, воно й так, — сказав Санчо, — та коли мене, ваш би то сустав, на ковдрі гойдано, то голова моя за муром була та тільки дивилась, як я в повітрі літаю, а їй і за вухом не свербіло. А вже ж коли сустави мусять боліти, як голова заболить, то й голова повинна боліти за суставом.

— Ти хочеш сказати, Санчо, — перепитав Дон Кіхот, — що мені не боліло, як тебе на ковдрі підкидувано? То не кажи ж такого ніколи й не думай, бо душа моя тоді дужче боліла, ніж твоє тіло. Та годі вже про те, слушного часу ми ту річ обміркуємо і з'ясуємо якнайдокладніше. А тепер скажи лишень, друже Санчо, що там про мене в селі говорять? Якої думки про мене прості люди, шляхта й великі пани? Що кажуть про доблесть мою, про мої подвиги, про мої звичаї? Як оцінюють ту справу, на яку я піднявся, — видвигнути з занепаду й відновити на всім світі орден мандрованих рицарів? Словом, Санчо, розкажи мені

все, що тобі довелось чути про се діло, не додаючи нічого доброго і не втаюючи нічого лихого, бо вірні васали мусять говорити сеньйорам своїм суту і щиру правду, не прикрашаючи її лестками, не викривляючи шанобливими недомовками. Знай, Санчо, що якби до слуху володарів доходила гола правда, не вбрана в шати лестощів, то настав би зовсім інший світ: минулий вік називали б супроти нашого залізним, а на наш казали б напевне золотий. Сю осторогу я на те тобі подаю, аби ти розумно й сумлінно розказав мені по щирій правді все, що тобі відомо про речі, які мене цікавлять.

— Учиню так із дорогою душею, пане мій, — одказав Санчо, — тільки нехай ваша милость не кладе на мене гніву за тую голу правду, бо я, вважайте, за що купив, за те і продаю.

— Не бійся, гніватись не буду, — пообіцяв Дон Кіхот, — сміло кажи, Санчо, все, як єсть, без обрізків.

— Першим словом скажу я вам, — почав Санчо, — що люди наші мають вашу милость за шаленого, а мене за придурка. Такі як ви, шляхтичі, мовляв, полупанки, кажуть, що ваша милость високо несеться, «доном» себе величає і в великі пани пнеться, а яке вже там панство, коли винограду штири лозини та поля два упруги, та ще одна латка спереду, а друга ззаду. А великі пани, тії кажуть, що чого се нешеретоване шляхетство з

ними рівнятися хоче, а надто такі недопанки-шмаровози, що бути сажею чистять, а чорні панчохи зеленим шовком церують.

— То вже не про мене річ, — зауважив Дон Кіхот, — бо ходжу я хороше, зроду латаного не носив. От хіба часом дрәне, та й то більше од збруї, а не од ветхості.

— А про вашу хвабрість, — провадив далі Санчо, — та про звичаї, та про подвиги, та про заміри — всяко говорять. Той каже: «Божевільний, але потішний». А той: «Хоробрий, але невдаха». А інший знов: «Гречний, але кумедний»... І вже як почнуть на зубах перетирати, то і вашій милості, і мені хіба ж так дістанеться!

— Зваж, Санчо, на те, — сказав Дон Кіхот, — що скоро чеснота вгору піде, зараз на неї починаються нагінки. Мало хто із славетників давнього часу уник злісних наклепів і нашептів. Юлія Цезаря, понад усіх безстрашного, одважного та обачного полководця, винуватили в честолюбстві й деякій нечистоплотності, маючи на увазі і одежу, і душу. Про Олександра, прозваного Великим за незліченні бойові подвиги, кажуть, що він буцімто кланявся скляному богу. Про Геркулеса, невтомного в трудах, говорять, що був пестій і до того ж бабій. Про дона Галаора, брата Амадіса Гальського, подекують, що був великий бешкетник, а на брата кажуть плаксії. Коли вже на

таких славетних мужів, о Санчо, злоріки клевету пускали, то нехай і про мене буде оте все, коли ти не приховав чогось іншого.

— Тим-то й ба! — вигукнув Санчо.

— Як, виходить, то ще не все? — спитав Дон Кіхот.

— Е, це ще квіточки, ягідки будуть далі, — одказав Санчо. — Коли ваша милость так уже хоче знати все, що на неї плещуть і клеплють, то зараз я приведу одного чоловіка, який розкаже вам геть-чисто все до останньої цяти. Вчора ввечері приїхав син Бартоломея Карраска, що то в Саламанці вчився й на бакаляра вийшов; пішов я до нього приїздом повіншувати, а він мені й каже, що вийшла, каже, історія вашої милості, так і називається: «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі». Каже, що й мене там пропечатано під моїм таки йменням — Санчо Панса, і сеньйору Дульсінею Тобоську, і все, що проміж нами говорилося на дві пари очей — я здумівся, аж перехрестився: і як воно, думаю, той писака про все дізнався?

— Запевняю тебе, Санчо, — сказав Дон Кіхот, — що нашу історію списав який-небудь премудрий чарівник: такий як задумає що написати, то перед ним ніщо не втаїться.

— Еге! — вигукнув Санчо. — Який там премудрий чарівник, коли той бакаляр Самсон

Карраско (бо його, бачите, Самсоном зовуть) каже, що книгу написав Сід Ахмет Брехунеллі.

— Се мавританське ім'я, — зауважив Дон Кіхот.

— І мені так здається, — сказав Санчо, — бо чував я не раз од людей, що маври — великі брехуни.

— Схоже на те, Санчо, — зауважив Дон Кіхот, — що ти перекутив прізвище того Сіда, а «сід», щоб ти знав, по-арабському значить «пан».

— Мо', й так, — погодився Санчо. — То коли ваша милість звелить привести сюди бакаляра, так я миттю злітаю.

— Зроби мені таку ласку, друже, — сказав Дон Кіхот. — Оце загадав ти мені загадку, що й їжа на душу не піде, поки не дізнаюся, як, що й до чого.

— Зара' приведу його, — сказав Санчо.

Пішов і незабаром повернувся вже з бакалавром; тут між ними трьома поточилася прецікава розмова.

Розділ III, про потішну розмову, що провадили між собою Дон Кіхот, Санчо Панса та бакалавр Самсон Карраско

Затоплений у думках сидів Дон Кіхот,

дожидуючи бакалавра Карраска, од якого сподівався почути, що там за нього написано в книзі, про яку Санчо казав; аж не вірилось йому, що така книга може бути — ще ж бо на лезі мечовому не висохла кров ворогів, яких він убив, а тут же хтось появив друком історію величного його рицарювання. А втім, подумав він, то, певне, чорнокнижник який-небудь, чи друг, чи ворог, силою своїх чарів тую книгу випечатав; коли друг, то щоб уславити й возвеличити його подвиги понад найголосніші діяння мандрованого рицарства, коли ж ворог, то щоб оганити їх і принизити нижче всіх нищих учинків найниціших джур, про яких будь-коли писалося в книгах. Але ж, міркував він далі, діяння зброєносців як таких ще ніхто ніколи не описував, і якщо така книга справді існує, то вона скомпонована про мандрованого рицаря і вже тим одним мусить бути краснослівна, високодумна, величнопишна, чудодивна та правдомовна. Ся гадка трохи його потішила, та не надовго: адже автор книги, судячи із слова «сід», був мавр, а якої вже там правди можна од маврів сподіватись, коли всі вони махлярі, фальшівники та вигадники. А ще боявся, чи не було там якої непристойності в трактуванні його любові, що могло б вийти на ущербок честі й доброї слави володарки його Дульсінеї Тобоської: йому б хотілося, аби автор показав усю його вірність і повсякчасну

шанобливість супроти неї, розповів, як заради неї нехтував він королевами, цісарівнами та панянками всякого роду й стану, тлумлячи без жалю гвалтовні природні пориви... Отакі-то думки та гадки облягали рицареві голову, одна одну поганяючи, коли Санчо привів до нього бакалавра; Дон Кіхот привітав гостя вельми ввічливо і приязно.

Хоч бакалавр і звався Самсоном, та собою був досить хирний, тільки на вдачу дуже хитрий, на церу жовтявий, а на розум жвавий; років мав двадцять і чотири, був кругловидий, кирпатий і ротатий — все то ознаки, що вдався на витівки, глузи та жарти. Таким же він і тут показався, бо, скоро побачив Дон Кіхота, зараз став перед ним навколішки й промовив:

— О, пане Дон Кіхоте з Ламанчі, дозвольте мені поцілувати руки вашої достоїнності! Присягаю на хламиду святого Петра, яку я ношу (хоч пройшов тим часом усього чотири ступені), що ваша милость — один із найславутніших мандрованих рицарів, які будь-коли жили й житимуть на всім земнім крузі! Будь благословен Сід Ахмет Бен-Енхелі, що списав історію великих ваших діянь, будь хвален сугубо й тригубо знаттєлюбивий муж, котрий не пожалів труду переложити її з арабщини нашою людвою кастильською мовою всім добрим людям на посполитую втіху!

Дон Кіхот попрохав його підвестися і спитав:

— Виходить, то правда, що вийшла вже моя історія і що написав її якийсь премудрий мавр?

— Щирісінька правда, пане мій і добродію, — одказав Самсон, — і я ладен навіть твердити, що на сьогодні тої історії видрукувано вже не менше, як дванадцять тисяч примірників; коли не вірите, спитайте в Португалії, Барселони і Валенсії, де тая книга типом вийшла, а це, славлять, уже і в Антверпені її друкують. Думається мені, що не буде скоро такого народу на світі, що на його мову не перекладуть тієї книги.

— Для людини доброчесної і небуденної, — промовив Дон Кіхот, — то, мабуть, найбільша втіха — ще за життя діждатися прослави доброго свого ймення на мовах розмаїтих народів словом друкованим і типованим; я не дарма сказав «доброго», бо як буде навпаки, то вже гірше над усяку смерть.

— Якщо йдеться про добру славу й добре ймення, — сказав бакалавр, — то ваша милість має пальму першенства з-поміж усіх мандрованих рицарів, бо мавр своєю мовою, а християнин своєю змалювали якнайкраще ваше завзяття в боях, вашу безстрашність у небезпеках, витривалість у випробах, терпливість у нещастях і ратних недугах, цнотливість і повздержливість у щироплатонічних любощах вашої милості та моєї сеньйори доньї

Дульсінеї Тобоської.

— Зроду я не чув, — озвався тут Санчо Панса, — аби паню мою Дульсінею «доньєю» величали: на неї кажуть просто пані або ще сеньйора. От у цьому вже історія, бачте, схибила.

— Сей закид не такий уже й важливий, — заперечив Карраско.

— І правда, — погодився Дон Кіхот. — Але скажіть мені, мостіпане бакалавре, на котрий із моїх подвигів кладеться в тій історії найбільша вага?

— Знаєте, — одказав бакалавр, — на се люди по-різному дивляться, як на чий смак і вподобу: одні підносять пригоду з вітряками, що здались вашій милості за сторуких велетнів, другі — випадок із ступарями; той хвалить опис двох супротивних військ, що виявилися згодом овечими гуртами, а той — оказію з мертвяком, що везли до Сеговії хоронити; хто відзначає історію визволення каторжан, а хто ставить над усе битву з ченцями-великанами та з хоробрим біскайцем.

— А скажіть-но, пане бакаляре, — спитав Санчо, — чи списана в тій історії придибашка з янгуасцями, коли ото нашому доброму Росинантові забাগлося грушки в морі печерувати.

— Той чорнокнижник нічого не потаїв і не проминув, — відповів Самсон, — вислебізував геть усе, і про те навіть розказав, як бравий Санчо на ковдрі млинка крутив.

— Не на ковдрі, а в повітрі, — поправив Санчо, — та таки крутив, крутила б його лиха година!

— Чоловік усе грається з долею навпереваги, — сказав Дон Кіхот, — і про те, я гадаю, повинна говорити всяка мирська, а надто рицарська історія: не про самі ж перемоги писати.

— Воно-то так, — промовив бакалавр, — але дехто з читальників каже, що краще було б авторам сієї історії не все поминати, а дещо й поминути, наприклад, ті духопелики, що без кінця-краю сипались на пана Дон Кіхота в різних пригодах.

— А то ж таки сторія правдива, — зауважив Санчо.

— Проте заради справедливості могли б вони дещо й мовчанням збути, — заперечив Дон Кіхот, — бо нема чого описувати події, які не відмінюють і не фальшують історичної правди, але можуть кинути тінь якусь на героя. Без сорома казка, Еней був не такий богочестивий, яким його змалював Вергілій, а Одиссей не такий хитромудрий, яким його виставив Гомер.

— Згоден, — сказав Самсон, — але одна річ поетові писати, а друга — історикові. Поет може оповідувати чи оспівувати щось не так, як воно було, а як мало бути, а історик повинен писати не так, як мало бути, а так, як було, по всій щирій правді, нічого не додаючи та й не віднімаючи.

— Коли вже той пан мавр так щире та правдує, — сказав Санчо, — то певно, що при панових духопеликах і за мої згадує, бо як панові, було, мірку з плечей здіймають, то й мене всього вздовж і впоперек міряють. Та воно й не диво, бо мій пан сам каже, що як голова болить, то й усім суставам тра боліти.

— Ох же ти, Санчо, й хитрун, — зауважив Дон Кіхот, — де тобі треба, там пам'ять у тебе добра!

— Радніший би я забути, як мене бито, — одказав Санчо, — так басамани ж не дають, що й досі знати на боках та на спині.

— Мовчи-бо, Санчо, не перебивай пана бакалавра, — зупинив його Дон Кіхот. — А ви, добродію, кажіть далі, прошу вас, що там іще про мене говорять у вищезгаданій історії.

— Та й про мене ж, — докинув Санчо, — бо кажуть, що і я в ній неабияка ділова особа.

— Не ділова, брате Санчо, а дійова, — поправив Самсон.

— О, ще один колехтор вирискався, слова править! — вигукнув Санчо. — Як до всього будемо чіплятись, то й довіку не перебалакаєм.

— Бодай я довіку щастя не мав, — сказав бакалавр, — коли ти, Санчо, в тій історії не друга персона. Є такі читальники, що їм твої речі любіше слухати, аніж головного героя, не то що. Правда,

дехто вважає, що ти надто вже великий легковір, коли взяв за щирю правду оте губернаторство над островом, що тобі пропонує присутній тут пан Дон Кіхот.

— Ще не вечір, — заперечив Дон Кіхот. — Нехай лиш Санчо в літа уб'ється та досвіду більше набереться, то він до того губернаторства ще краще придасться, аніж тепер.

— Далєбі, пане, — обізвався Санчо, — як я в моїх оце літах островом не вкерую, то не вкерую вже і в Мафусаїловому віці. Кебети на губернатора в мене вистане, от тільки де той у світі острів забарився?

— Здайся на Бога, Санчо, — заспокоїв його Дон Кіхот, — і все буде добре, краще, може, ніж ти гадаєш, бо без волі Божої і листочок на дереві не ворухнеться.

— Правда є, — сказав Самсон, — як Господь захоче, то не одного, а цілих тисячу островів Санчові під ноги підклонить.

— Бачив я всяких на своїм віку губернаторів, — сказав Санчо. — Інший не годен і в слід мені вступити, а проте вельможним величається, із срібла-злота їсть і п'є.

— Так то ж не острівні були губернатори, а просто над маєтком якимсь, — заперечив Самсон. — Щоб же над островом бути правителем, треба принаймні граматику знати.

— Що таке гра, то я тямлю, — сказав Санчо, — а от уже матики не втну ні в зуб. Та хай собі з тим губернаторством буде, як Бог дасть — йому видніше, куди мене краще настановити, а я вам от що скажу, ваше бакалярство, пане Самсоне: дуже мені любо, що той писака, про мене в історії оповідаючи, зацікавлює людей, а не зануджує, бо якби він на мене, християнина з діда-прадіда, щось негоже блявкнув, я такого наробив би шелесту, що й глухі почули б!

— Ото було б диво, — зауважив Самсон.

— Чи диво, чи півдива, — сказав Санчо, — то байдуже, а як пишеш чи говориш за ділову особу, то гляди, шануйся, не верзи на галай-балай, що тобі в голову набреде.

— Дехто цю історію за тее ганить, — провадив далі бакалавр, — що автор приткнув у неї повість про безрозсудно-цікавого, не тим, що повість сама по собі погана чи недоладна, а тим, що не до речі її притулено, адже вона нічого спільного не має з історією його милості пана Дон Кіхота.

— Овва! — вигукнув Санчо. — Наколотив, виходить, сучий син гороху з капустою!

— Тепер я бачу, — сказав Дон Кіхот, — що не мудрець про мене книгу скомпонував, а якийсь невіголосий баламут, що писав її абияк, навмання, на хибив-трафив. То, знаєте, був собі маляр один в Убеді, Орбанеха звався, і як хто, було, його питає,

що він малює, то він одказує: «А що вийде». Намалював він раз якось півня, та так же погано вдав, що зовсім не схожий; мусив під низом готицькими літерами підписати: «Се півень». Отак же, мабуть, і з моєю історією, що без коментаря її не вчитаєш.

— Е, ні! — заперечив Самсон. — То книга дуже ясна і розбірлива: дітвора її гортає, юнацтво читає, дорослі розуміють, старі похваляють. Люди всякого стану нею не начитаються, затого напам'ять усю витвердять; аби де побачили шкапу яку сухоребру, зараз кажуть: «Дивіться, то Росинант». Та найбільше вона пажам полюбилась — нема в панів такого передпокою, де «Дон Кіхота» не знайдеш: книга та ніколи не гуляє, все по руках ходить, мало за неї не б'ються, назахват усі хапають. І то сказати — приємнішої і невиннішої забави годі собі уявити, бо хоч як шукай, ніде в тій книзі слова непристойного чи думки нечестивої і зазором не видати.

— Писати інакше, — зауважив Дон Кіхот, — то була б уже не правда, а брехня, а письменників та істориків, що до перебреху вдаються, палити б треба зарівно з фальшивими монетарями. Не знаю тільки, з якої речі автор сягав до сторонніх повістей та оповідок, коли міг іще про мене різних різнощів понаписувати — міркував, певне, як у тій примовці: «Хоч повсть, хоч вовна, аби кишка була повна». А

щоб він був виповістив самі мої думки, зітхання, сльози, мої заповідні прагнення і дивугідні звершення, — все те склалося б на грубелезну книгу, що переважила б повну збірку Тостадових творів. Я, пане бакалавре, так собі міркую: до написання історії чи так якої книги треба великого розуму і зрілого розмислу, до жартливої мови і дотепного викладу треба небуденного хисту. Найрозумніша постать у комедії — то блазень, хто його хоче зіграти, не повинен бути дурнем. Історія се наче святиня, вона мусить бути істинною, а де істина, там і Бог, бо він сам і єсть істина. Проте є люди, що так книги ліплять, як ото сластьони печуть і викидають.

— Нема такої поганої книги, що в ній не було б чогось доброго, — сказав бакалавр.

— Воно-то так, — відповів Дон Кіхот, — але трапляється часом, що людина вже прославилась цілком заслужено своїми писаннями, а як оголосить їх друком, то слава її блякне і меркне.

— Причина сьому та, — мовив Самсон, — що друковані твори всі читають уважно і легко помічають будь-яку помилку, а що більша письменникова слава, то прискіпливіший буває читач. Люди знакомитого хисту, як от великі поети та видатні дієписці, раз у раз викликають заздрощі у людців, що страшенно люблять судити й ганити чужі писання, а самі ж то нічогісінько на світ не

появили.

— Воно й не диво, — сказав Дон Кіхот, — бо немало є таких богословів, що сам до казальниці не здатен, а в чужих проповідях зараз бачить, де що не так, чого бракує, а що зайве.

— Все це вірно, пане Дон Кіхоте, — погодився Карраско. — Та я хотів би, щоб оті критикани були все-таки милосердніші й не такі уїдливі, щоб не чіплялись до кожної пилиночки в творі, який вони судять, бо за тою пилиночкою вони й пресвітлого сонця не бачать. Може, й правда, що *aliquando bonus dormitat Homerus*², та нехай же вони зважать, скільки ночей він недоспав, пильнуючи, аби в творіннях його було якнайбільше світла і якнайменше тіней; а ще, може, те, що вони за плями мають, то тільки родимки, що людському обличчю іноді ще більшої додають принади. Хто свою книгу друком оголошує, наражає себе на чималу небезпеку, бо то річ неможлива і немислима, такий твір написати, щоб усім догодити, всіх задовольнити.

— Той, що про мене написано, — докинув Дон Кіхот, — задовольняє, певно, небагатьох.

— Ба ні, навпаки: тим, що *stultorum enfnitus*

² Буває, що й добрий Гомер дримає (*лат.*).

est numerus ³, історія ваша припала до смаку безліченній безлічі людей. От тільки бідкається дехто, що автор собі трохи непам'ятущий вдався: забув забудько написати, хто у Санча Сірого вкрав, украдено, та й годі, аж гульк! — Санчо знов верхи на ослі їде, а де той осел узявся, невідомо. І ще одного не з'ясував би то автор — що зробив Санчо з тими талярами, які в баульчику в горах Моренських знайшов. Про те нема ніде ні слова, а людям цікаво знати, куди він їх дів, на віщо обернув. От за се найбільше книзі пригану дають.

Тут уже й Санчо обізвався:

— Мені, пане Самсоне, тепер не до звіту і не до одвіту, бо я так омлів та охляв, що як не хильну для отухи доброго вина, то живіт, мабуть, до спини прилипне... А дома в мене дещо є, стара мене жде; ось попоїм, вернусь, а тоді вже і вашу милість, і всіх на світі задовольню, все чисто розкажу, що питатимете, і як осла вкрадено, і куди сто талярів ділося.

Сказав отак і, не ждучи відповіді, майнув мерщій додому.

А Дон Кіхот почав просити та припрохувати бакалавра, аби той зостався в нього на чернечу трапезу. Бакалавр погодився й зостався — на обід

³ Дурнів на світі безліч (лат.).

було те, що й завше, тільки ще пару голубців додали, а за їжею все про рицарські справи гомоніли, і Карраско намагався говорити господареві під лад. По обіді передрімались трохи, а там повернувся Санчо, і знов зняли втрюх перепинену розмову.

Розділ IV, де Санчо Панса з'ясовує деякі питання, неясні для бакалавра Самсона Карраска, а читач дізнається й про інші варті уваги події

Отож повернувся Санчо до Дон Кіхотового дому та й знову на те звернув, про що перше говорилося:

— От тут пан Самсон казав, що цікаво йому знати, хто, коли і як у мене Сірого вкрав, — чого ж, і розкажу, коли хочете. Тікали ми ото од Святої Германдади після тієї пригоди чи знегоди з каторжанами та з мертвяком, що до Сеговії везли, та й забилися вдвох із паном аж у Моренські гори, в хащі лісовії; змучені та знівечені в тих тарапатах, ми одразу й заснули — пан мій на списа обпершисть, а я на своєму Сірому сидя, та й заснули ж бо лепсько, не кажи ти в перинах. Я спав так цупко, що якась нечиста сила підкралась, підставила під сідло

з чотирьох боків чотири підпірки та й висмикнула з-під мене осла, що я й незчувся, як на самому сідлі зостався.

— То штука не хитра та й не яка нова, — зауважив Дон Кіхот. — Таке саме приключилося було й Сакріпантові, як він під Альбракою стояв; тоді таким же самим робом викрав йому з-поміж ніг коня і цілосвітний злодій Брунель.

— На світанку, — провадив далі Санчо, — тільки-но я потягнувся, ті підпірки висунулися з-під сідла, і я додолу бебех! Оглянувся туди-сюди — нема мого ослика... Аж сльози наринали мені на очі — я зразу в туж та в голос. Як той книгопис мого тужіння та голосіння не завів до книги, то, вважай, нема в ній нічого путнього. А тоді вже через скількись там день, коли ми з принцизною Обізіяною їздили, побачив я мого осла, як на ньому сидів у циганському перевдязі отой Хінес де Пасамонте, отой крутяга й шахраюга, що ми з паном од кайданів його були одрятували.

— Та помилка ж не в тому, — сказав Самсон, — а виходить у автора, ніби Санчо на Сірому їхав ще до того, як осел ізнайшовся.

— Ну, то я вже не знаю, — сказав Санчо, — може, повістяр не додумав, а мо', й друкар не доглянув.

— Мабуть, що так, — погодився Самсон. — Ну, а де ж тії сто талярів ділись?

— Ге, де ділись... Розкотились, — відповів Санчо. — Потратив я їх уже, що на себе, а що на жінку та дітей. Якби не вони, то хіба моя стара терпіла б була мої походеньки та поїзденьки з паном Дон Кіхотом? Щоб я був вернувся з тих мандрів додому без Сірого й без золотого, мав би я од неї чорну годину! А як іще хто од мене що знати хоче, то я ладен одказ держати хоть і перед королівською парсуною — що кому до того, чи я взяв, чи не взяв, чи потратив, чи не потратив? Та якби за всі ті кії, що я в дорозі набрався, гроші платили, хоч по чотири шажки з удару, то й з другою сотнею була б мені хіба половина плати. Отож хай усяке на себе перш оглянеться та й каже тоді на чорне біле, а на біле чорне, бо всі ми такі, якими нас Господь створив, а часом то ще й гірші.

— Я вже подбаю про те, — сказав Карраско, — щоб автор, коли видаватиме свою історію другим типом, не забув того додати, що говорив тут наш добрий Санчо; од того книга покращає непомалу.

— Чи потребує сей твір іще яких поправок, пане бакалавре? — спитав Дон Кіхот.

— Може, там і є ще таке дещо, — одказав Самсон, — але то вже не таку має вагу.

— А скажіть, — питав далі Дон Кіхот, — чи не обіцяє часом автор другої частини?

— Та обіцяє, — відповів Самсон, — тільки

каже, що не знайшов іще її, та й не зна, де шукати, тим і немає певності, чи вона вийде, чи ні. Дехто гадає, правда, що другі частини ніколи не бувають добрі; інші твердять, що про Дон Кіхота досить уже написано, тож не треба ніякого продовження, а люди, що більше веселого Юпітера, аніж похмурого Сатурна шанують, так ті кажуть: «А давайте нам іще тої Донкіхотчини, нехай собі Дон Кіхот атакує, а Санчо пащекує, — яке вже буде, таке буде, аби нам смішно».

— Ну, а як же автор? — спитав Дон Кіхот.

— Автор? — перепитав Самсон. — Автор як тільки знайде продовження (а він його певне знайде, бо пошукує дуже пильно), зараз у друк пустить, бо він не стільки за славою, скільки за наживою вганяє.

— А, — обізвався Санчо, — так той писака на гроші б'є та на зиск? Тоді навряд чи вийде в нього щось путнє, так буде партолити й партачити, як ото кравець перед Великодніми святами; сказано — швидко робиться, тут і там коробиться. Нехай лишень пан мавр, чи хто там такий, свого діла як слід пильнує, а ми з паном настачимо йому стільки всяких пригод та придибашок, що не то на другу частину, а й на цілих сто хопить. Він, мабуть, дума, що ми тут вилежуємось, як байбаки в соломі, еге! Ми зовсім інше на мислі маємо, а як не вірить, то хай перевірить. А я тільки от що скажу: якби пан

моєї ради послухав, то ми б уже давно світами блукали та пригод шукали, зло поскромляли та кривду випрямляли, як велить закон славного мандрованого лицарства.

Ледве встиг Санчо вимовити сі слова, як до їхнього слуху долинуло Росинантове іржання; Дон Кіхот узяв те іржання за добру призвість і поклав за три-чотири дні знов у мандри пуститься. Він звірив свій задум бакалаврові і спитав поради — куди б йому краще першим ділом ударитись. Бакалавр відповів, що на його думку треба їхати в Арагонське королівство, до міста Сарагоси, бо там на Святого Юра турнір великий та урочистий споряджається, а на тому турнірі Дон Кіхот міг би взяти перевагу над усіма рицарями арагонськими, то значить здобути першість з-поміж усього світового рицарства. Бакалавр похвалив гідальго за шляхетне й сміливе починання, застеріг тільки, аби не наражався даремне на всякі небезпеки, бо життя його, мовляв, не тільки йому самому належить, а й тим, що потребують його опіки та оборони.

— Отож і мені в печінках сидить, пане Самсоне, — зауважив Санчо, — що пан мій накидається на сотню збройних людей, мов ненажерущий хлопець одразу на десяток динь. Бий його Божа сила, пане бакаляре! Адже є час наступати, є час і одступати, не все ж гукать: «Сант-Яго! Вперед, Гишпаніє!» Та й чував я од

людей (дай Боже пам'яті, чи не од самого пана), що хоробрість лежить десь посередині між двома крайнощами — боягузством і безрозсудством: нехай, про мене, не тікає, коли нема чого, та нехай же й не сікається, де явна ворожа перевага інакшої вимагає поведенції. Та найпоперідь чиню відомо панові, що коли хоче взяти мене з собою, то треба зразу домовитись: нехай усі вої сам воює, а мені, щоб тіки за ним ходити та ладу глядіти, аби був ситий і вкритий, тут уже я буду з-під шкури п'ястися; а щоб я взяв у руку меча, хоть би й проти посполитого розбишаки-сокирника, що під каптуром ховається, — ого, нехай собі і в думці не кладе! Я, пане Самсоне, хочу зажити слави не найсмілішого, іно найщирішого та найвірнішого джури, що будь-коли слугував у мандрованого лицаря. А як пан мій Дон Кіхот за довгу мою та щиру службу рачить дати мені острів який, що, каже, мона добути, то я йому превелике скажу спасибі; як же й не дасть, то що ж — на те я людина, щоб на Бога вповати, може, мені безгубернаторський хліб незгірше губернаторського засмакує, може, все оте губернаторство — то тільки западня, що лукавий на мене поставив, аби я впав та й зуби собі повибивав? Санчом я вродився, Санчом, гадаю, і помру. Ну та вже як не терши, не мнявши, без того, мовляв, риску і тиску, небо пошле мені острова чи ще яку

таку штуку, то був би я дурний, щоб не взяв, знаєте, як тої приповідки: дають — бери; що Бог не дасть, усе в торбу; не зівай, Санчо, на те ярмарок!

— Ти, брате Санчо, говорив отсе, мовби професор із кафедри, — сказав Карраско. — Здайся ж на Бога та й на пана Дон Кіхота, дасть він тобі не то острів, а й ціле царство.

— Ну, то вже, може, й лишнє, — заперечив Санчо. — Та скажу я панові Карраску, що й царство за мною не пропало б; я собі живчика мацав, то знаю, що стане в мене здоров'я чи над царством царювати, чи над островом губернаторювати, я вже панові свому не раз казав.

— Гляди тільки, Санчо, — зауважив Самсон, — а то буває, що виб'ється людина в люди, то де її і людськість дінеться: вискочиш на губернатора, то й рідної неньки одцураєшся.

— То, може, з такими людьми буває, що самосійки десь у бур'яні вродились, — одказав Санчо, — а не з такими, як я, що душа на чотири пальці щирохристиянським салом обросла. Гляньте на мене, чи такий я вдався, щоб за добро невдякою платив?

— Дай Боже, — промовив Дон Кіхот. — Та скоро побачимо, як владу дістанеш, бо той острів уже мені перед очима мріє.

Сеє сказавши, попрохав у бакалавра, що коли він піїта, то хай учинить йому ласку і напише для

нього вірші на розлуку з сеньйорою Дульсінеєю Тобоською, та ще й акростихом, щоб, читаючи згори вниз перші літери кожного рядка, вийшло ймення Дульсінея із Тобоса. Бакалавр одказав, що хоть він і не належить до знаменитих поетів (бо таких на всю Гишпанію ледве знайдеться три з половиною), проте неодмінно скомпонує такий стихотвір, дарма що то не легка річ, бо в тому йменні сімнадцять літер: як писати кастильськими катренами, чотири строфи по чотири рядки, то одна літера зайва, як узяти п'ятирядкову строфу, одинарну чи подвійну, тобто редондилью чи десиму, то трьох літер не вистачить, та він уже постарється скостити десь одну літеру і вбгає те ймення в чотири катрени.

— Се треба зробити за всяку ціну, — сказав Дон Кіхот, — бо як ім'я не буде вказане ясно і явно, то ніяка жінка не повірить, що вірш і справді їй присвячено.

Отак вони й домовились, а виїзд призначили за тиждень. Дон Кіхот узяв з бакалавра слово, що не зрадить тієї таємниці нікому, особливо парохів та майстрові Ніколасу, не кажучи вже про небогу та ключницю, бо вони могли б стати на перешкоді тому спасенному і шляхетному замірові. Карраско пообіцяв і попросив на прощання в Дон Кіхота, аби він при нагоді подавав йому про себе вістки чи вже там добрі, чи лихі. На тому вони й розстались, а

Санчо теж пішов рихтувати, що треба, в дорогу.

Розділ V, про дотепну й розумну розмову, що точилась поміж Санчом Пансою та жінкою його Терезою, а також про інші події, гідні доброї згадки

Дійшовши до п'ятого розділу цієї історії, перекладчик заявляє, що сей розділ здається йому підробленим, бо в ньому Санчо висловлюється таким штилем, якого навряд чи можна було сподіватись од його куцого розуму, і говорить такі субтельні речі, які йому, певне, і вві сні не снились; проте не хотів він нічого того проминути, щоб не схибити проти своєї повинності, і пише далі в такий спосіб.

Радий та веселий прийшов Санчо додому, а жінка ті його веселощі на мушкетний стріл уже завважила та й питає:

— Що там сталося, любий мій Санчо, що ти такий раденький ідеш та веселенький?

— Щоб була на те Божа воля, дружино моя, — одвітує Санчо, — радніший я таким веселим не бути, як оце здаюся.

— Щось я тебе не розберу, мужу мій, — сказала Тереза. — Проти чого се ти кажеш, що

радніший, якби на те Божа воля була, таким веселим не бути? Хоть я, може, й дурна, та хто ж тому буває радий, що йому радості нема?

— То слухай же сюди, Терезо, — сказав Санчо, — я веселий, бо знов стаю на службу до пана Дон Кіхота, що втретє надумав їхати пригод шукать; отож і я з ним їду, бо нужда мені припала, та й надія, бачиш, світить, що ще десь сотню талярів добуду намість тих, що вже потратили. Та вп'ять же таки й сумно мені, що мушу з тобою і з дітьми розлучитись. От якби Господь послав мені поживу, щоб я дома сидів, по шляхах та по розпутьях не волочився, не росився, мовляв, і не мочився, — а йому воно що, аби захотів, і уже все є, — то мої радощі були б певніші і тривніші, а так, бачиш, із журбою пополам, що з тобою розставатись випадає. Тим і правду я сказав, що, якби була воля Божа, радніший я таким веселим не бути.

— Ти ба, Санчо, — одказала Тереза, — відколи ти до того мандрованого лицарства приснастився, то так став закрутисто говорити, що з простою головою і не розжувеш, так-таки нічого й не зрозумієш.

— Аби Господь мене розумів, жінко моя, а він же то всьому на світі розумитель, — мовив Санчо. — А ти, небого, дивись, добре доглядай сі три дні Сірого, щоб мені як дзвін був, оброку давай

удвоє проти звичайного, сідло і всю упряж облагодь як слід і охаюч, бо, вважай, не на весілля їдемо, а світами блукатися, з велетнями, песиголовцями та всякими почварами воюватися, реву, рику, сику і зику начуватися... Та все те за лагоминки здалося б проти каторжних янгуасців та заворожених маврів.

— Бачу, бачу, дружино моя, — сказала Тереза, — що нелегкий хліб у мандрованого джури; буду ж я Бога милосердного благодати, аби визволив тебе од тої халепи.

— Скажу тобі по правді, жінко, — признався Санчо, — що якби не мав надії в скорім часі на губернатора вискочити, то вже мені хоть лягай та помирай.

— Оце вже й не думай, чоловіче, — заперечила Тереза. — Живи, живи, баранчику, хоть ти й шолудивий! Аби ти був жив, і хай западуться всі на світі губернаторства: без того панства ти з матернього лона вийшов, без того панства досі яюсь жив, без того панства і в могилу зійдеш, чи хай понесуть тебе, коли Бог до гурту покличе. Живуть же яюсь люди без губернаторства, і таки живуть, і таки люди їх за людей мають. Голод то найліпша в світі приправа, і бідним її ніколи не бракує, тим і їдять вони все в охотку. Та гляди вже мені, Санчо: коли ненароком таки вилізеш на губернатора, то не забудь же за мене й за діток. Санчикові вже п'ятнадцятий минув, час до школи

давати; дядько настоятель хоче його в духовній вивести. А Марісанча, донька твоя, вже на порі стала, аж регне заміж; дівці так заміжжя сниться, як тобі оте губернаторство. Сказано — краще ледачому супружниця, ніж доброму підложниця.

— Слово честі, — сказав Санчо, — коли Бог пошле мені губернаторство абощо, то я, жіночко, за такого великого пана Марісанчу нашу оддам, що ні приступу: всяке вельможною її величатиме.

— Е, ні, Санчо, не треба, — заперечила Тереза, — оддай її за рівню, то воно лучче буде. А то перебереться з дерев'яних черевиків у дорогі пантофлі, з сірої десятчаної спідниці в ребронти та єдвабні кунтуші, з Маріки, що всяке їй «ти» каже, зробиться ясною панею чи там вельможною — і буде дівка, як у сливах, що не ступне, то все не так, що не скаже, то все вклепається; сказано, до хлопської основи панське поткання не пристане.

— Мовчи, дурна! — гримнув Санчо. — Мине рік чи два, і набереться вона благородних звичаїв, помажеться панією, якось-то воно буде; аби вельможества доскочити, а то все трава.

— Ей, Санчо, Санчо, — вмовляла його Тереза, — не кидайся свого стану, не микайся між пани, чого б я так високо літала? Не дурний то приказку вигадав, що чухайся, каже, віл з волон, а кінь з конем. Воно то лепсько було б нашу Маріку за якогось грапчука або там лицарчука віддати, та

гляди, щоб він потім під сердиту руч мугиркою її не взивав, що в тебе, скаже, батько гречкосій, а мати товстопряха. І не кажи мені, чоловіче, й не говори, не на те я свою доню кохала... Ти тіки, Санчо, грошників добудь, а дочку за люди віддати — то вже мій клопіт. Є в нас тут Хуана Гевала син, Лопе зветься; там такий дебелень та кремезень, що ну! Знаємо його добре, а дівка йому ніби в око впала, вже й насватуватись почина — чим не пара? Сказано, рівня, і вп'ять-таки — в нас під оком, отак і житимемо вкупі любенько, батьки й діти, зяті і внуки, в мирі і злагоді, в Божому благословенстві. І не важся мені оддавати її кудись у столицю, в пишній палати, бо нікому там вона не буде ані до розмови, ані до любові.

— Тю на тебе! — вигукнув Санчо. — Чи ти Тереза, чи ти нетвереза? Чого се ти ні сіло ні впало мені впоперек ідеш, не хочеш, щоб я видав дочку заміж, як сам знаю, щоб я од неї вельможних онуків діждався? Чув я, жінко, од старих людей, що хто не скористався щастям, як воно само в руки пливло, той нехай на себе наріка, як воно стороною пішло. Негоже нам і тепер перед ним зачинятись, коли само в двері добувається; дме ходовий вітер — напинаймо ж вітрила!

Оці Санчові вислови та деякі інші, що нижче будуть наведені, і схиляють перекладчика до думки, що сей розділ підроблений, сказати б,

апокрифічний.

— То по-твоєму, дурепо, — казав далі Санчо, — погано буде, коли я грошовитого якогось уряду допнуся, витягну всіх із багнюки, оддам Марісанчу за кого схочу, а люди на тебе казатимуть донья Тереза Панса, і ти сидітимеш у церкві на килимах, на подушках та на атласах, що всі загумінкові шляхтянки аж казитимуться з заavidків? Коли так, то й нидій собі в своєму мужицтві, стій на днім місці, мов та фігура мальована! Та й годі вже балачок: ти собі хоть розсядься, а Марісанча однако грапинею буде.

— Схаменися, чоловіче! — не вгавала Тереза. — Боюся я, щоб те грапство дитини моєї не погубило. Роби її хоть княгинею, хоть дукинею, та не буде на те моєї волі і згоди. Я, небоже, все за рівність стою і страх не люблю, як хто з доброго дива паношиться. Як хрестили мене, то назвали просто Терезою без ніяких витребеньок та фиглів-миглів, без того дурного панькання та донькання. Батька мого звали Каскахо, а мене, що я твоя жінка, звать Тереза Панса, хоть по праву мали б казати Тереза Каскахо; ну, та як усяке право можна повернути криво, то нехай уже буде й Панса, я нічого, тільки не треба мені того донькання, бо я його не знесу. Не хочу я того поговору, що люди як побачать, що я вже одяглася за грапиню чи за губернаторшу, то всі говоритимуть: «Іч, —

скажуть, — як пиндючиться та великоноситься наша нетіпаха! Ще вчора, знай, мичку микала, на службу Божу йдучи, голову запаскою, замісто накидки, вкривала, а ниньки в ребронти прибралась із защіпками дорогими та й гне кирпичу, буцімто ми не знаємо, хто вона така єсть». Ні, поки Бог не одібрав у мене моїх сім чи п'ять (чи скільки там є) чуттів, ніхто од мене такого страмовища не діжде. Ти собі, чоловіче, губернаторюй чи островуй і пишайся, скільки влізе, а я з дочкою з села ні нога, клянусь спасінням моєї матері! Чесній жінці путь відома — зламай ногу, сиди дома; то у дівки справжня цнота, як за свято їй робота. Їдь собі з своїм Дон Кіхотом на пригоди, а нам лиши наші знегоди; як добрі будемо, то вже Бог погодить, що й нам розпогодиться. Та не знаю я, хто йому того дона причепив, бо батьки й діди його хоть і панували, та зроду не донували.

— Отепер я бачу, що тебе таки навідило, навіжена! — гукнув Санчо. — Гей, жінко, і намолола ж ти такого, що ні в тин ні в ворота. Я їй діло кажу, а вона мені якісь витребеньки та защіпки, приповідки та пишання... Дурна еси та безголова (інакше тебе й назвати не мона, бо не тямиш, що тобі кажуть, і сама свого щастя цураєшся)! Се ж якби я казав, щоб дочка наша з башти коміть головою кинулась чи світами пішла блудити, як тая королівна донья Уррака, тоді ти

мала б причину мені суперечити. А коли я в три мига, за одним махом-пахом добуду їй панство та вельможество, виведу з грязі в князі, посаджу на стільці високім, не кажи ти престолі, між цілу гору подушок атласних, що куди тобі Атлаським горам, — то чого ж ти комизишся, чого не хочеш, щоб було по-моєму?

— Знаєш чого, чоловіче? — одказала Тереза. — Бо є така приказка: хто тебе вдяга, той і роздяга. Як убогий іде, то люди на нього чи глянуть, чи не глянуть, а за багатим усяке зирить, найпаче за скоробагатьком, і вже не обберешся пересудів та перегудів, бо ті огудники в нас на вулиці раз у раз бджолиними роями гудуть.

— Слухай-но, Терезо, що я тобі зара́ скажу, — мовив Санчо, — бо ти такого, мать, іще зроду не чула. Се, коли хоч, і не мої слова, а отця казнодія глаголи, що минулого посту в нашій сільській церкві казань провадив. Як пак він казав? Ага, теперішні, кає, речі, що ми очима споглядаємо, живіше, кає, і міцніше врізуються, вкарбовуються і впечатуються в нашу пам'ять, аніж речі минулії.

(Оце ж те друге місце, через яке перекладчик уважає сей розділ за підробку, бо Санчо тут провадить речі, недоступні його розумінню.)

— А звідси впливає, — вів далі Санчо, — що як бачимо яку персону одіжну чи ошатну і службою пишно обставлену, то вже де й береться пошана до

неї та повага; хоть і пригадаємо собі, що ми її перше в низоті бачили, тільки тої ганьби, що вона була незаможна чи там невельможна, вже ніби нема, бо те все минулось, а є тільки те, що ми живовидячки уздріваємо. А як той чоловік, що фортуна його винесла з рідного болота на верхівля слави й процвіту (такими достеменно словами говорив той панотець), та буде собі доброзвичайний, до всякого щедровитий і приязний, супроти вікодавньої родовитої знаті не гордливий, то будь певна, Терезо, що ніхто не буде згадувати, ким він передше був, а всі поважатимуть за те, чим він тепер є, крім хіба завидників яких, що од них ніяка щаслива доля не вбезпечиться.

— Не втямлю я, чоловіче, що ти там говориш, — упала йому в річ Тереза. — Роби собі, як знаєш, і не мороч мені голови тими химерниками та риториками. Коли вже ти так неохвiтно наважився...

— Непохитно, треба казати, жінко, а не неохвiтно, — поправив її Санчо.

— Ти, чоловіче, до мене не чiпляйся, — образилась Тереза. — Я тобі говорю, як Бог на душу положив, і високо в хмари не літаю. Як уже тобі притьмом забандюрилось на губернатора вийти, то візьми з собою сина свого, Санча, нехай потроху до правління навикає, бо синам годиться батькове ремесло переймати і далі провадити.

— Як стану губернатором, — одказав Санчо, — то випишу його поштою, а тобі грошей пришлю, їх у мене буде до стилої мами, бо як у губернатора й забракне часом побрязкачів, то всяке йому з радії душі позичить. Ти ж гляди мені, так його прибери, щоб видавав не на того, ким є, а на того, ким має стати.

— Пришли тільки грошей, — мовила Тереза, — а я вже його вичепурю, як лялечку.

— Виходить, ми з тобою договорились, — сказав Санчо. — Бути нашій доньці грапинею.

— Як стане вона грапинею, — одповіла Тереза, — то вже, вважай, я її поховала... Ну, та роби, кажу, як знаєш: така вже наша доля жіноцька нещаслива, що мусимо зроду чоловікам коритись, хоть буде він у тебе дурний, як ступа.

Сеє сказавши, заплакала так ревно, мовби Маріку її вже справді мертву ховали. Санчо потішав її, говорячи, що виведе доньку на грапиню не зразу, а геть аж потім. На тому розмова їхня і скінчилась, бо Санчо подався до Дон Кіхота, аби дістати розпорядок на дорогу.

Розділ VI

Про що говорилось між Дон Кіхотом та ключницею й небогою, — а воно в сій історії неабияку має вагу

Поки там Санчо Панса та жінка його Тереза Каскахо провадили тую премудру розмову, небога й ключниця Дон Кіхотові теж не гуляли. З тисячі ознак постерігали вони, що пан їхній і дядько втретє збирався з дому повіятись і знов за своє мордоване, по-їхньому, рицарство взятись, тож і намагались на всі лади одвернути його од того лихого заміру, так що ж? Говори до гори, а гора не чує; холодного заліза, кажуть, не вкуєш. Усяк уже підходила до нього ключниця, а тоді й каже:

— Коли вже ваша милість не хоче тихо й мирно дома сидіти, а притьмом горами й долами гуляти та товктися по світу, мов грішна душа по пеклу, шукаючи отих, як ви кажете, пригод, а по-моєму, злигоднів, то доведеться мені, мабуть, слізно благати святого Бога та ясного короля, аби якось тому лихові зарадити.

На те одказав їй Дон Кіхот:

— Не знаю, господине, яка буде відповідь од Бога на твоє благання, не знаю, що врадить тобі його милість король; знаю тільки, що будь я королем, я не відповідав би на ті безконечні й здебільшого недоречні супліки та прохання, які йому щодень Божий подаються. І без того в королів не збуває на різні многоважні справи, а ще мусять кожного вислухати, кожному рішенець дати, тим і не хотів би я, аби його королівська милість ще й

моїми ділами турбувалась.

— А скажіть нам, пане, — упала йому в річ ключниця, — хіба при дворі його величності немає лицарів?

— Є, та ще й немало, — одказав Дон Кіхот, — їх наявність додає величі можновладцям і пишноти королівському маєстатові.

— Так чого ж би й вам, — спитала ключниця, — не служити ясному панові королю вашому, тихо й мирно при дворі його пробуваючи?

— Бачиш, госпою, — одказав Дон Кіхот, — не всі рицарі можуть бути двораками, не всі двораки можуть і мусять бути мандрованими рицарями; всякі люди на світі потрібні. Хоч ми ніби всі рицарі, та є велика різниця між ними й нами: ті двораки, не виходячи зі своїх покоїв і не переступаючи двірських порогів, гуляють по всьому світу, на мапу дивлячись, і воно їм нічого не коштує, бо не долягає їм ні спека, ні холод, ні спрага, ні голод, тоді як ми, правдиві мандровані рицарі, за всякої погоди й негоди, чи то сонце, чи мороз, чи вітер, чи буря, вдень і вночі, пішо і кінно міряємо землю своїми ногами, а ворогів знаємо не мальованих, як тамті, а таки натуральних, живих, і нападаємо на них при першій-ліпшій нагоді, і вдаряємо з маху, не вважаючи на всякі дурниці, на всі оті правила поєдинкові, у кого там меч або спис коротший, а в кого довший, чи не схований у

противника на грудях амулет який або талісман, чи сонце не дає переваги одному з суборців, і всі такі інші церемонії, що їх дотримують у приватних поєдинках і що ти їх не знаєш, а тільки я. Не забувай і того, що завзятий мандрований рицар, побачивши перед собою хоч і десять велетнів, що голови їм сягають не то хмари, а поза хмару, ноги — як височенні вежі, руки — як щогли на великих і могутніх кораблях, очі завбільшки з млиновеє коло і палають, мов печі в склянній гуті, — побачивши, кажу, таких велетнів, не злякається їх ніяким світом, а з шляхетною самовладою та безстрашним серцем стає з ними до бою і, якщо це тільки можливо, подужує й перемагає їх за малу часину, хоть вони хай будуть окриті лускою з якоїсь там риби, що, кажуть, за алмаз твердіша, і озброєні не мечами, а гострими шаблями з дамаської гартованої сталі чи залізними булавами з крицевими шпичками, що я їх сам не раз та й не два бачив. Усе це я кажу тобі, госпосю моя, аби ти зрозуміла, чим одні рицарі від других відрізняються. По правді можновладці мали б вище цінувати сей другий, вірніше, перший розряд рицарський, тобто мандрованих рицарів, бо серед них, повідає історія, і такі завзятці бували, що не одно царство завдячувало їм благо своє й порятунок.

— Ой дядечку! — гукнула тут небога. — Та

зрозумійте ж ви нарешті, що ті оповідання про мандрованих рицарів — то все вигадки та вимрїйки, а романи, що про них понаписувано, треба хоч попалити, хоч покутницьку верету на них накинати або так якими таврами позначити, щоб усякому було видно, які вони баламутні та пагубні для добрих звичаїв.

— Клянуся Богом, що мене при житті тримає, — крикнув Дон Кіхот, — що якби ти не була рідною моєю племінницею, тобто донькою єдиноматерньої сестри моєї, я так би тебе покарав за ці блюзнірські слова, що весь світ жахнувся б! Де видано, щоб отаке дівчинисько, що й прутами плетільними як слід орудувати ще не навчилось, та розпускало язика й наважувалось критикувати рицарські романи? Що сказав би пан Амадіс, якби таке почув? Та він, напевне, дарував би тобі, тим, що був найлагіднішим і найчемнішим рицарем свого часу і славився надто як оборонець дівиць; але міг би се почути й хтось інший, і тобі б не поздоровилось, бо не всі вони ввічливі та приязні, є між ними й нечеми та грубіяни: бачиш, не кожен, хто себе рицарем називає, є таким цілком і повністю, один то суге золото, а другий — червона мідь; хоть усі вони на позір видають рицарями, та не кожен витримає перевірку спробним каменем істини. Бувають люди низького роду, які пнуться до рицарства, бувають і родовиті рицарі, які

намагаються черні подобитись; ті прагнуть угору з амбіції чи з доброчесності, а сі знижаються із недолугості своєї чи з порочності. Треба мати гострий, допитливий розум, аби розрізнати сі дві відміни рицарів, що звання в них одне, а суть зовсім несхожа.

— Боже милий! — сплеснула руками небога. — Ви, дядечку, знаєте стільки всякої всячини, що могли б у разі потреби вийти на казальницю і проповідувати народові, — і водночас мов сліпота яка вас ударила, мов глупота яка вам розум охмарила, що ви маєте себе за молодця, будучи стареньким, вважаєте себе за моцаря, будучи недужним, хочете кривди випрямляти, коли вас самого скривило, а надто що ви рицарем себе звете, коли ви не рицар, бо хоть шляхтич і може бути рицарем, та не такий же вбогий.

— У тому, що ти сказала, небого моя, є чимало правди, — відповів Дон Кіхот. — А про людські роди та стани міг би я тобі такого нарозказувати, що ти зачудувалася б, не хочу тільки людського з божественним мішати, тим і промовчу. Скажу тільки от що, любі мої: всі роди, які тільки є на світі, можна звести до чотирьох основних різновидів (слухайте ж пильно). Одні, взявши свій початок із самісіньких низів, росли й міцніли, аж поки досягли найвищої слави; другі були великі з самого почину і, зберігаючи ту велич упродовж

віків, доховали свій первісний високий стан до наших днів; треті мали славний початок, та йшли все вниз і вниз, аж поки не звелись нанівець, на пшик, на пірамідальний шпиль що, як рівняти до основи чи теж фундаменту, є лише уявна точка, тобто ніщо; нарешті четверті — таких найбільше — і в ночині були малозначні, і в середині вгору не вибились, і наприкінці голосного ймення не мають: то все люди прості, посполиті. Прикладом першого різновиду, коли рід незначного походження сягає вершин величі й донині втримується на тій висоті, може служити Оттоманська династія, що початок їй поклав простий собі пастух, а нині вона знаходиться в зеніті слави. Прикладом другого різновиду, коли з первопочину високий рід зберігає й надалі свою гідність, хоч і не примножує її, можуть бути численні монарші доми, що дістають свою владу правом спадку і втримують її в давньому обсязі, не виходячи з миролюбності своєї за межі дідичних володінь. Можна наводити тисячами приклади таких родів, що починали блискуче, а потім поступінно підупадали, — всі оті фараони та Птолемеї єгипетські, цезарі римські і ціла зграя (скажу так) незліченних можновладців, царів і володарів мідійських, асирійських, персидських, грецьких і варварських; всі ці роди й династії звелися нанівець разом із своїми родоположниками, бо годі тепер їхніх нащадків

будь-де дошукатися, а як і знайдеться який, то хіба в низькому й мізерному стані. Про поспільство я одне можу сказати: прості роди на те тільки й існують, щоб побільшувати кількість земного населення, а на іншу якусь хвалу чи славу вони й не заслуговують. З усього сказаного я хотів би, щоб ви зрозуміли, мої дурнесенькі, які складні й заплутані бувають генеалогічні стосунки, і знали, що лише ті роди правдиво великі й славетні, що їх репрезентанти відзначаються доброчесністю, багатством і щедрістю. Кажу доброчесністю, багатством і щедрістю, бо хто великий, але порочний, того і велич порочна, а хто багатий, але не щедрий, той скнарий і мізерний злидень: властителі великого добра не тим щасливі, що його мають, а тим, що можуть його вживати й роздавати, і то не абияк, а з добрим розумом. А бідному рицареві є тільки одна путь, на якій він може рицарськість свою появити: се путь чесноти. Він повинен бути приячним, доброзвичайним, ввічливим, чемним і люб'язним, негордовитим, нечванливим, незлостивим, а найпаче милостивим, бо, подавши од щирого серця убогому шажка, більшу проявить щедротність, аніж той, що про добродійність свою та милостинність у великого дзвона дзвонить. І як буде той рицар усіма вищереченими цнотами оздоблений, то вже хто на нього спогляне, хоть і не знаючи особисто, всякий

мусить визнати його і вважати за чоловіка доброго роду й заводу. І то не дивина, бо похвала завсіди була нагородою чесноті і чеснотливий доконче діждеться признання. Є два шляхи, діти мої, на яких чоловік може нині досягти багатства і почестей: один то наука, а другий то військова справа. Я більше вояк, аніж учений, і, судячи з моєї схильності до військової справи, народився під впливом планети Марса; мені, можна сказати, судилося іти саме цим шляхом, і я йтиму ним на зло й наперекір усьому світові. Даремні будуть усі ваші намагання одвернути мене од того, чого хоче саме небо, що велить мені доля, чого вимагає розум і до чого, кінець кінцем, я сам прагну з вольної моєї волі, бо хоть і знаю я всі незліченні труднощі, зв'язані з мандрованим рицарством, та знаю ж і незмірні блага, що через нього досягти можна; а ще знаю, що стежка чесноти вельми вузька, а шлях пороку широкий і розлогий, знаю, що неоднакова в них мета й межа, бо той широкий і розлогий шлях пороку веде до смерті, а та вузька й терниста тропа чесноти — до життя, і то життя не дочасного, а довічного; а ще знаю, що, як сказав наш великий кастильський віршник:

Важка, терниста, кремениста путь
Веде до осяйних висот безсмертя, —
Інакше їх не можна осягнуть.

— Лишко моє тяжке! — вигукнула небога. — Мій дядечко до всього ще й поета! Усе ж то він знає, все вміє; я певна, що якби ви пішли в муляри, то вам добрий дім ізмурувати було б, як іншому клітку змайструвати.

— А що ти думаєш, небого, — сказав Дон Кіхот. — Якби оці рицарські помисли не володіли неподільно всією моєю істотою, не було б такої речі, що б я її не зробив, не було б такої цяцьки, що б я не змайстрував своїми руками — чи клітку, то й клітку, чи копирсалочку до зубів, чи що завгодно.

У цей час хтось стукнув у двері; як спитали, хто там, на відповідь почувся Санчів голос. Упізнавши його, ключниця втекла мерщій з кімнати, такий той чоловік був їй осоружний. Двері Санчові одчинила небога, а Дон Кіхот прийняв його з розкритими обіймами; вони замкнулися вдвох у покої, і між ними завелася розмова, не менш цікава, ніж перед тим була.

Розділ VII

Про що говорив Дон Кіхот із своїм зброєносцем та про інші преславні події

Побачивши ключниця, що пан замкнувся із

Санчом Пансою, одразу дорозумілась, про віщо в них мова буде — радитимуться, ясна річ, як у похід утрете вже рушити. Нахопила нашвидку накидку та й подалася, налякана й стривожена, до бакалавра Самсона Карраска, бо гадала, що той красномовець і однедавна приятель її пана потрафить одраяти його од того нерозважного заміру. Бакалавр гуляв саме у себе в дворику; як уздріла його ключниця, зразу бухнула йому під ноги, задихана й впріла. Постерігши її вид, сумний та приголомшений, Карраско спитав:

— Що з вами, пані господине? Що вам оце такого подіялось; що на вас обобразу немає?

— Та мені то нічого, паночку мій Самсоне, а от у мого пана рве душу, так-таки душу рве.

— А чого ж його рве, пані господине? — спитав Самсон. — Може, з'їв чогось, то йому завадило?

— Та ні, — одповіла ключниця, — не так ірве, як ви гадаєте, а пориває, кажу, йому душу знов ота божевільна думка: хоче він, бакалярчику мій годний, ізнов у світи рушати, це вже буде втрете, та нових пригод чи негод на свою голову шукати. Уперше привезено його додому впоперек на ослі ледве живого та теплого після кийового бою; вдруге на підводі з волами, та ще й у клітці — він усе казав, буцімто його заворожено, а сам такий був, що аж сумно, рідна мати була б не впізнала:

худий-худющий, тільки снасть, та жовтий увесь, а очі геть позападали, мов аж до самого мозку провалились; щоб його так-сяк на ноги звести, мусила я самих яєць шість сотень збавити, те знає Пан Біг і добрії люди, та й кури мої не дадуть мені збрехати.

— Та вірю, вірю, — сказав бакалавр, — вони ж у вас такі гарні, такі гладкі і так добре поведені, швидше розсядуться, аніж неправду скажуть. То мовите, пані господиня, що нічого такого не скоїлось, лише боїтеся, що пан Дон Кіхот ізнов своє замишляє?

— А так, — потвердила ключниця.

— Тоді не журіться, — сказав бакалавр, — а йдіть собі любенько додому та зготуйте мені чогось гарячого попоїсти, а по дорозі прокажіть молитву святій Аполлонії, якщо знаєте. За малу часину і я до вас прийду, побачите, яка буде чудасія.

— Ой лишко моє, — забідкалася знов ключниця, — святій Аполлонії, кажете? Се ж якби мій пан на зуби недугував, а він же на голову.

— Я знаю, що кажу, пані господине, — перебив її Карраско. — Ідіть собі й не зривайтеся зо мною диспутовати, бо я своє бакалаврство в Саламанці здобув, мене ніхто не перебакалаврить.

По сім слові ключниця пішла собі, а бакалавр подався, не гаючись, до пароха де про що з ним перемовитись — а про що саме, скажемо в своїм

часі.

А поки все те діялось, Дон Кіхот і Санчо Панса сиділи собі замкнувшись й провадили розмову, що її і наводить тут наша історія з щонайбільшою докладністю й достеменною правдомовністю.

Санчо казав своєму господареві:

— Я вже, пане, доконав свою стару, то вона одпустить мене з вашою милостю куди-любля.

— Переконав, треба казати, Санчо, а не доконав, — поправив Дон Кіхот.

— Не раз та й не два, пам'ятається мені, — сказав Санчо, — благав я вашу милость, щоб ви мене в словах не виправляли, коли вам розумно, що я на думці маю; от як уже не зрозумієте, тоді так і кажіть: «Санчо, чи там чорте, бісе, я тебе не розумію». Як я і вдруге не потраплю, тоді вже виправляйте, бо я собі чоловік невимагливий.

— Не розумію тебе, Санчо, — тут же перебив його Дон Кіхот. — Що воно таке — невимагливий?

— Ну, невимагливий, знацця, такий, ну, такий... — одказав Санчо.

— Тепер іще менше тебе розумію, — мовив Дон Кіхот.

— Ну, як не розумієте, — сказав Санчо, — то й я вже не знаю ані руш; Бог з вами, пане, та Бог же й зо мною.

— Ага, я вже, здається, догадався, —

обізвався Дон Кіхот. — Ти хотів сказати або невимогливий, або невибагливий, що тобі скажуть зробити, те й зробиш, як звелять говорити, так і говоритимеш.

— От же хоть і закладусь, пане, — сказав Санчо, — що ви з самого першу добре втямили і зрозуміли, що я мав на думці, а нарочито хотіли збити мене з плигу, аби я вам іще три мішки гречаної вовни наговорив.

— Може, й так, — погодився Дон Кіхот. — Ну, так що ж там каже твоя Тереза?

— Тереза каже, — відповів Санчо, — що кохаймося, кае, як брати, а рахуймося, як жиди; козирна шоха простого туза б'є, на те козир; ліпше одно «на», ніж десять «дам»... Воно, звісно, дурна баба дурне радить, та хто не слуха, тому вадить.

— І я так гадаю, — сказав Дон Кіхот. — Ну ж бо, провадь далі, друже Санчо: нині в тебе що слово, то перлина.

— Річ тут, пане, ось яка, — вів далі Санчо. — Самі здорові знаєте, що сьогодні за столом, а завтра на столі; смерті не одперти; круть-верть, у черепочку смерть; кирпата свашка нікого не минашка; як проб'є час і година, то не одхреститься людина; смерть глуха, не пита, чи ти грішний, чи без гріха... Так, бачите, люди славлять, та й панотці з казальниць те саме правлять.

— То все правда, — зауважив Дон Кіхот, —

от тільки не можу збагнути, куди се ти стрижеш.

— А стрижу я он куди, — одказав Санчо. — Скажіть ви прямо, ваша милость, яку мені плату положите, місячно, чи як там, поки у вас служитиму, і щоб ту плату давали мені з вашого маєтку, бо за добру ласку служити я не годен — коли ще та ласка буде, та чи й овсі буде? Тільки й нашого, що в кишені (дай Боже)! Я ж таки хочу знати, яка мені заслуженина буде, чи вже велика, чи мала; раз кап та вдруге кап — дивись, і повне відро; зеренце до зеренця, то й мірка набереться; ліпший малий зиск, ніж велика втрата; запас біди не чинить. Правда, якби так сталось (хоть я вже не вірю та й не сподіваюсь), що ваша милость таки подарує мені з ласки той острів, що обіцяли, то я вже не буду ані невдячником, ані великим заgreбою: хай-но тільки обчислять, які з острова будуть прибутки, і я згоден, аби з моєї плати відлічили якусь там суму.

— Друже Санчо, — зауважив Дон Кіхот, — як є добра сума5, а в тій сумі добра сума, то воно на одно виходить.

— Бачу вже, що я й тут обмилився, — сказав Санчо. — Не на те «у» притиснув: су5му тра було сказати, а не суму5. Та менше з тим; адже ви мене, пане, й так зрозуміли.

— А зрозумів, — одповів Дон Кіхот. — Зглибив я твої думки аж до самого дна, добре знаю,

куди ти ціляєш незчисленними своїми приказками-стрілами. Вважай, Санчо: з дорогою душею поклав би я тобі тверду платню, якби знайшов був хоч в одному романі про мандрованих рицарів якийсь приклад або хоч натяк прихований, що зброєноші побирали стільки а стільки місячно чи там річно; однак же перечитав я всі (або майже всі) їхні історії і не пригадую, щоб котрийсь рицар мандрований назначав певну винагороду джурі своєму, натомість добре знаю, що всі вони служили за панську ласку: бувало, що панові неждано-негадано всміхалася фортуна, і тоді слуга діставав од нього в дар острів або ще якусь рівноцінну річ, або принаймні благородний титул. Отож, Санчо, якщо ви згодні служити мені знов, маючи таку надію і сподіванку, то будь ласка; та не думайте, щоб я став нехтувати й ламати споконвічні звичаї мандрованого рицарства: се річ неможевна. Ідіть же, Санчо мій пишний, додому і ознайміть вашій Терезі сю мою резолюцію; як вона на те пристане і ви погодитесь служити мені за добру ласку, *bene quidem*⁴, як же ні, то розійдемося без сварки. Аби пшоно, а голуби налетять, аби мед, а мухи налізуть. Іще й на те вважайте, сину мій, що ліпша добра надія, ніж лихе володіння, і ліпший

⁴ То добре (*лат.*).

добрий позивач, як лихий одбирач. Говорю ж я таким складом лиш на те, аби ви, Санчо, зрозуміли, що і я незгірше приказки низати вмію. А насамкінець от що я хочу вам сказати, і таки скажу: коли не хочете служити мені за ласку, ділячи зо мною і долю й недолю, то зоставайтеся собі з Богом, хай він вас хоть і святим учинить, а я собі напитаю десь іншого зброєносця, вірнішого за вас і пильнішого, не такого, як ви, нерозторопу та балаклія.

Як почув Санчо отаку панову рішучу умову, то небо над ним одразу захмарилось, а душа й крила опустила: він-бо гадав, що пан без нього не поїде ніяким світом. Стояв він так розгублений, не знаючи, на яку ступить, аж тут увійшов Самсон Карраско, а за ним небога з ключницею: жіноті цікаво було почути, що казатиме бакалавр їхньому панові, аби розряти його від мандрів та рицарювання. Отож Самсон, знаменитий жартівник, приступив до Дон Кіхота, обійняв його, як і того разу, і промовив зичним голосом:

— О, цвіте мандрованого рицарства! О, сяйне світило вояцтва! О, честе й похвало народу гишпанського! Нехай пошле Господь усемогутній, як то ширше в Письмі говориться, аби та особа, чи ті особи, котрі намагаються перешкодити й завадити третьому виїздові твоєму, заблудились навіки в лабіринті своїх бажаннів і ніколи не

діждалися здійснення лукавих своїх намірів!

Тоді, звертаючись до ключниці, мовив:

— А ви, госпосю, можете вже не молитись до святої Аполлонії, бо стало мені відомо, що єсть то непохибна установа сфер небесних, аби пан Дон Кіхот піднявся знову до справдження високодумних і небувалих своїх замірів; я взяв би великий гріх на моє сумління, якби не став умовляти й спонукати сього рицаря, щоб він не повстримував і не впиняв надалі потужної сили своєї правиці і доблесного завзяття душі своєї, бо те гаяння і та безчинність не дають йому направляти кривди, боронити сиріт, охороняти честь дівочу, захищати вдів, підпомагати мужнім жонам, одне слово, чинити все те, що належить, подобає, випадає і личить правоправному мандрованому рицареві. Уставайте ж, Дон Кіхоте, пане мій гожий та годний: не завтра, а таки вже сьогодні має в похід рушати ваша милость і ваша велич; коли ж вам, може, чого бракує до здійснення вашого задуму, то я ладен служити вам своєю особою і всім своїм маєтком; якщо вам потрібен джура, то я за щастя незмірне собі покладатиму стати до послуг вашої магніфіценції.

Обізветься тоді Дон Кіхот, обертаючись до Санча:

— А що, друже Санчо, не я тобі казав, що зброєносців мені не забракне? Ти бачиш, хто

пропонує мені свої послуги — сам славнозвісний бакалавр Самсон Карраско, перший вигадник і витворник серед спудеїв саламанчанської школи, здоровий на тілі, жвавий у русі, здержливий на язик, витривалий на спеку й холод, на спрагу й голод, оздоблений усіма чеснотами, які повинен мати джура в мандрованого рицаря. Та Боже уховай, аби я задля власної втіхи повалив сього стовпа науки, розбив сей сосуд знання, підтяв сю пишну пальму вільних і красних мистецтв! Нехай сей новий Самсон зостається у вітчизні своїй, а придаючи їй слави, хай разом покриє славою і сивий волос своїх отця-матері, а я задовольнюся і будь-яким джурую, якщо Санчо не рачить за мною їхати.

— Та рачу вже, рачу, — озвався розчулений Санчо (йому аж очі сльозою зайшли). — Про мене ніхто не скаже, пане мій, що поки хліба, поти й дружби, — казав він далі. — Не такого я роду й плоду, щоб невдячником бути; усьому світу, а найпаче нашому селу, відомо, які то єсть люди Панси, що я од них походжу. А ще зрозумів я і збагнув із багатьох ваших добрих діл і ще добріших слів, що ваша милость має намір нагородити мене по заслугі. А коли я й завів був ото суперечку про платню, то не сам од себе, а з жінчиного призводу, бо вона в мене така — як убгає щось у голову, то поти буде товкмачить, поки на свому не поставить;

сказав би, довбешкою обручі на бочку набиває. Та вже ж чоловік має бути чоловіком, а жінка жінкою. Коли ж я чоловік (що є, то є, ніде правди діти), то буду таки господарем у себе в хаті, хоч то кому мило, хоч неміло. Нічого іншого не маємо робити — нехай милость ваша спише тестамент з приміткою, щоб ніяка лиха година не могла його заперчити, та й рушаймо притьмом у дорогу, аби вже пан Самсон не брав гріха на душу, бо, кає, гризтиме його сумління, як не доконає вашу милость утретє світами блудити; а я вже знов прирікаю служити вашій милості щиро й вірно, лучче й краще за всіх джур, що служили мандрованим лицарям давніми й новими часами.

Бакалавр із дива не виходив, слухаючи, якою мовою і яким штилем висловлюється Санчо; хоть і читав Самсон першу частину історії його пана, та зроду не думав, щоб джура був такий потішний, як там його змальовано; тепер же, почувши про тестамент із приміткою, якого не можна було б «заперчити» (замість «заперечити»), повірив, що то все була щира правда, визнав Санча Пансу за щонайпершого блазня наших часів і мовив собі на думці, що другої такої пари навіжених, як отсей пан із слугою, не знайдеш у всьому світі хрещеному.

Насамкінець Дон Кіхот обійнявся з Санчом Пансою на знак примирення, і на думку й раду великого Карраска, що став віднині для нього

немовби оракулом, ухвалено було рушати в путь через три дні; за сей час треба було налаштувати весь дорожній припас і роздобути десь шолома з прилбицею, бо, казав Дон Кіхот, він конче мусить мати його з собою. Самсон пообіцяв дістати: один його приятель мав якраз таку штуку і певне йому не відмовить. Щоправда, шолом той не саяв і не виблискував ясною сталлю, а вкритий був геть увесь іржею та цвілізною.

Що вже наклеялися бакалавра ключниця з небогою, то й сказати не можна; вони рвали на собі волосся, дряпали до крові обличчя і голосили над паном своїм, що в мандри збирався, мов тужільниці над покійником. Самсон же, намовляючи Дон Кіхота до нової виправи, мав на думці один план, що він його врадив заздальгідь із парохом та з цирульником; що то був за план, про те скажемо в повісті нашій нижче.

У три дні, як і гадалось, Дон Кіхот та Санчо Панса злагодили всю потребизну, втихомирили своїх — той жінку, а сей ключницю з небогою, і смерком, аби ніхто не бачив, крім бакалавра, що зохотився провести їх аж геть за царину, пустились їхати до Тобоса: Дон Кіхот на своєму доброму Росинанті, а Санчо на вірному Сірому, із селянськими харчами в саквах і з грішми в капшуці, що пан дав йому про всякий случай. На прощання Самсон обійняв Дон Кіхота і попросив його

подавати про себе вісті добрі чи лихі, аби він, бакалавр, міг радіти з одних чи смутитися з других, як то велять закони дружби. Дон Кіхот пообіцяв; тоді Самсон вернувся в село, а ті двоє побралися до преславного міста Тобоса.

Розділ VIII, де оповідається про те, що приключилось Дон Кіхотові, коли їхав він до своєї володарки Дульсінеї Тобоської

«Хвала всемогутньому Аллахові», — рече Ахмет Бен-Енхелі на початку сього восьмого розділу. «Хвала Аллахові і другим, і третім разом»... А далі ясує, за що тую хвалу воздає: за те, каже, що Дон Кіхот і Санчо рушили, нарешті, в дорогу, і читальники превтішної його повісті можуть сподіватися, що отут-то й почнуться знов подвиги й чудасії Дон Кіхота і його зброєносця; тож він просить їх, нехай забудуть давніші рицарські вчинки нашого завзятого гідальга і пильнують натомість нових, котрі оце і мають початися саме тут, по дорозі на Тобосо, як перші починались на Монтельському полі. Не багато ж і просить проти того, що обіцяє дати, а далі такими оповідує словами.

Отож Дон Кіхот і Санчо zostались на шляху самі; щойно Самсон пішов собі, як Росинант зачав іржати, а Сірий пирхати, що обидва вершники, і рицар, і джура, мали за добрий знак і щасливу призивітку; на правду сказати, не стільки там було того ржання кінського, скільки ослиного пирхоту й ревіння, і з того Санчо виснував, що його фортуна переважить і візьме гору над пановою — може, він спирався при цьому на свої астрологічні знання, хоча історія нічого певного про се не говорить; відомо тільки, що коли він спотикався або падав, то каже, бувало, що краще було б дома сидіти, бо з того спотикання та падання пуття нема, як не обув'я збавиш, то ребро собі вломиш (хоч на розум був і не багатий, а тут від істини недалеко втік).

— Друже Санчо! — обізвався до нього Дон Кіхот. — Виїхали ми з тобою проти ночі, а вона ж западає темна та невидна, і не знати, чи постигнемо ми над ранок у Тобосо, куди я неодмінно маю з'їздити, перше ніж ударитись у будь-яку іншу пригоду; там я засягну благословенства і призвоління од незрівнянної Дульсінеї; гадаю і певно сподіваюся, що з тим призволінням перебуду й до щасливого доведу skutku хоч яку небезпечну пригоду, бо ніщо в світі не додає такої одваги мандрованим рицарям, як добра ласка їхніх дам.

— Та й моя ж така думка, — одказав Санчо, — тільки навряд, чи вашій милості

пощастить розмовитись із нею чи побачитись десь на вигоді, щоб благословення взяти, хіба що поблагословить вас через загороду з товаричого двору, де я бачив її першого разу, як ото носив її цидулку про вибрики та витворки, що ваша милость витворяла в самій щирині Моренських гір!

— Так кажеш, Санчо, — спитав Дон Кіхот, — загородою видалось тобі те місце, де ти бачив тую неошановану досі, як належить, красу і вроду? Певно, то була все ж таки галерея чи кружганок, або під'їзд, чи як там кажуть, пишного королівського палацу?

— Могло бути, — одказав Санчо, — та мені воно скинулось наче на загороду, якщо тільки пам'ять моя не притерлась.

— Хоч би там як, Санчо, а мусимо туди їхати, — мовив Дон Кіхот. — Мені аби її тільки побачити, байдуже, чи то через огорожу, чи в вікно, чи крізь садові ґрати, чи в яку щілку: як од сонця її вроди впаде мені в вічі хоть один промінчик, він осіє мій розум і покріпить моє серце, і тоді вже ніхто в світі не переважить мене, ані дорівняє мені мудрістю і мужністю.

— По щирості кажучи, пане, — зауважив Санчо, — як бачив я оте сеньйори Дульсінеї Тобоської сонце, то не таке воно було ясне, щоб проміння з себе попускати, через те, мабуть, що її милость переточувала саме, як ви знаєте, пшеницю

на решето і таку збила куряву, що лице їй ніби хмара чорна окривала.

— Ти знов своєї, Санчо? — сказав Дон Кіхот. — Ти все думаєш, гадаєш, говориш і твердиш, ніби володарка моя Дульсінея напrawdę пересівала пшеницю, хоч та праця й та робота і геть далеко одбігають од того, що роблять і мають робити вельможні особи, створені й призначені для зовсім іншого роду занять і діяльності, котрі на арбалетний постріл, можна сказати, виявляють їхнє вельможество. Мабуть же, тобі не в пам'ятку, о Санчо, тії вірші поета нашого, де він змальовує нам, коло якого діла пораються в чертогах своїх кришталевих чотири німфи: вирнувши з хвиль рідного Таха, сідали вони на лузі зеленим кросна розкішній ткани, що, як описує той віршник бистроумний, були все з щирого золота, сутого едвабу та перел многоцінних. Таким же то, певне, рукомеством і моя бавилась володарка в той час, як ти її уздрів, але якийся злий чарівник, заздростячи ділам моїм, обертає й перемяє все те, що мені любе, в зовсім іншу подобу. Тим і боюся, що в історії діянь моїх, яку нібито оголошено вже друком, нафальшував багато всячини автор, будучи, можливо, неприхильним до мене чорнокнижником, намішав до одної правди тисячу брехень, накрутив нарочито різних вигадок, незгідних з правдомовною, мовляли, повістю. О

заздросте, кореню нескінченних злигоднів, шашелю всіх на світі доблестей! Усі гріхи, Санчо, мають у собі, я сказав би, щось принадного, тільки гріх зависті не приносить нічого, крім злості, досади й огиди.

— Отак же воно і на мій суд, — погодився Санчо. — У тій оповісті чи сторії, що, каже бакаляр, сам бачив, як про нас обидвох прописано, і об мою честь, гадаю, руки потирають, як ото кабана, буває, по вулиці-пилюці туряють: ачу5, рябий, аса-ля5! А от же й забожуся, що зроду-віку про жодного чарівника слова лихого не сказав, та й добра такого не мав, щоб хто на мене заздри; от хіба що вдався собі трохи ніби хитруватий, а може, й махляруватий, тільки все те мов плащем широким криє-покриває простота моя велика, прирожденна, а не вдана. Та вже за те саме, що я вірю кріпко й непохибно у Бога правдивого, як нам велить свята Церква наша римо-католицька, за те, що я з жидовою на смерть ворогую; мусили б на мене тії письмаки обачення мати і в писаннях своїх добре зі мною обіходитись. А проте нехай собі кажуть-говорять, як хочуть: голий я вродився, та й ниньки голий ходжу, нічого не зискав, та й нічого не втратив; нехай мене хоть у книжки пхають, хоть на язики всім світом беруть, що-любля5 про мене плещуть — мені про те байдужечки.

— Се нагадує мені, Санчо, притичину, яка

склалась одному славному поетові наших часів, — сказав Дон Кіхот. — Написав він якось ущипливу сатиру на всіх куртизанок, та оминув одну даму двірську, що їй невгадано було, чи вона до того гурту належить; от та дама, не знайшовши себе в списку, і давай йому жалітись — що він у ній таке побачив, що разом з іншими не змалював? Отож нехай він свою сатиру поширить і її десь хоч у додатку вмістить, а як ні, то життю не радий буде. Поет так і зробив, і такого про неї понаписував, що їй старі пліткарки не наговорили б, але дама була вельми рада, що доскочила-таки слави, нехай і неславної. А ще приходить ся сюди історія того пастуха, що підпалив і димом пустив славетний храм Діанин, залічуваний до сімох чудес світу, на те тільки, щоб імення своє потомним вікам передати; хоч і велено ж було того ймення не згадувати ані словом, ані на письмі, аби задум його не справдився, проте відомо стало, що звали того пастуха Геростратом. Спадає мені на пам'ять із сього приводу також пригода, що мав її великий цісар Карло П'ятий з одним шляхтичем римським. Якось захотілося цісареві оглянути славнозвісну Ротонду, що в старожитні часи звалася храмом Усіх Богів, а тепер слухнішу має назву — церква Всіх Святих. То одна з небагатьох будов, що майже цілою доховалась із доби поганського Риму, являючи нам усю велич і пишноту прославлених

своїх фундаторів: формою вона нагадує велетенську розкраяну навпіл помаранчу, а яснота в ній несказанна, дарма що світло добувається туди через одно тільки вікно, чи радше через великий круглий отвір у куполі. Через той же отвір і оглядав цісар тую церкву, а при боці в нього був один шляхтич римський, що пояснював йому до тонкощів усю велич і красу того архітвору давнього зодчества; як одійшли вони од отвору, шляхтич йому й каже: «Цісарю мій найясніший! Тисячу, може, разів поривало мене бажання схопити вашу величність ув обійми і кинутися з вами разом униз через сей отвір, аби на сім світі вічну по собі zostавити славу». — «Я вам вельми вдячний, — одвітував цісар, — що ви не довели до діла лихого вашого наміру; щоб же не було вам більше нагоди випробовувати вірнопідданість вашу, забороняю вам віднині говорити зі мною й перебувати в моїй присутності». Сее сказавши, нагородив його щедро. Бачиш, Санчо, бажання зажити слави завше було могутнім рушієм людських учинків. Як ти гадаєш, що спонукало Горація кинутися при повнім обладунку з мосту в Тиброву глибину? Що примусило Муція руку собі спалити? Що порвало Курція скочити в безодню огненну хлань, — яка посеред Рима була розверзлася? Що подвигнуло Юлія Цезаря наперекір усім недобрим призивіткам перейти Рубікон? Або з новітніх уже прикладів

узявши — чого се хоробрим гишпанцям, що воювали в Новому Світі під рукою знакомитого Кортеса, закортіло кораблі свої потопити і на суходолі одрізаними лишитись? Всі оці вчинки і багато інших, їм подібних, були, є і будуть діяннями слави, котрої прагнуть смертні яко нагороди й частки безсмертя, що належать їм за голосні їхні подвиги; щоправда, ми, християни-католики і мандровані рицарі, більше повинні дбати про славу віку грядущого, яка вічно витає в ефірних висях небесних, аніж про ту марну славу, що дається осягти в сьому земному й минушому віці, бо тая слава, хоть яка тривала, конче має скінчитися з цим конечним світом, — тим-то, Санчо, дії наші не мусять переступати меж, назнаменованих релігією християнською, що ми до неї признаємося. Нам треба в велетнях поборювать гординю, зависть перемагати благородством і добротливістю, гнів — самовладанням і сумиром душевним, обжерність і оспалість — недоїданням та недосипанням, хтивість і жадобу — вірністю до тих, кого ми обрали володарками всіх помислів наших, лінивство — невтомними по всьому світі мандрами в пошуках пригод, що можуть із нас учинити і вчинять напевне не тільки добрих християн, а й доблесних рицарів. Оце тобі, Санчо, шляхи, якими можна досягнутися найвищої хвали і найбільшої слави!

— Добре я втямив усе, що ваша милость отут мені провадила, — сказав Санчо, — тільки просив би я вашої ласки одне питання скасувати, що саме в голову мені вступило.

— Не скасувати, а, мабуть, з'ясувати, — поправив його Дон Кіхот. — Питай на здоров'я, а я вже тобі відповім, як зумію.

— Скажіте мені, пане, — питав далі Санчо, — всі оті Іюлі та Августі, чи як їх там, усі оті лицарі-славути, що вже, ви каєте, померли, — де вони теперечки?

— Котрі були погани, ті, видима річ, у пеклі, — відповідав Дон Кіхот, — а котрі християни (якщо вони справді були добрими християнами), ті в чистилищі або в раю.

— Ну, добре, — сказав Санчо, — а тепер ще й таке: чи в тих поховальницях, де лежать оті пани великі, є лампади сріблянії, чи висять на стінах у каплицях їхніх милиці пам'яткові, покривала мертвецькі, волосся пасма, ноги чи там очі восковії? А як ні, то чим же тії поховальниці оздоблені?

На те одвітував Дон Кіхот:

— Поховальниці поганські являли собою здебільша розкішні храми: попіл Юлія Цезаря замуровано в урну, а над нею воздвигнуто височезний кам'яний обеліск, що зветься в нинішньому Римі шпилем Святого Петра; у цісаря Адріана за гробовець править цілий замок,

завбільшки з добре село, що звався колись Moles Hadriani⁵, а тепер це замок Святого Ангела в Римі; цариця Артеміза поховала свого мужа Мавзола в усипальні, що її мали за одне з семи чудес світу, — але жодна з цих гробниць, як і багато інших, споруджених за поганства, не оздоблювалась покривалами чи іншими такими приносами й пам'ятками, які свідчили б, що тут покояться святі.

— Та вже ж не як, — мовив Санчо. — А тепер скажіть іще, яке діло славніше: мертвого воскресити чи велетня якого вбити?

— Тут нема чого й питати, — відповів Дон Кіхот, — ясно, що воскресити мертвого.

— Отут же ви, пане, і впіймались! — вигукнув Санчо. — Виходить, той, хто воскрешає мертвих, вертає зір незрячим, випрямляє кривоногих, уздоровляє недужих, той, що в нього перед гробницею лампади горять; що в нього в каплиці повно люду молящого до мощей припадає, — він і в сьому і в прийдущому віці більшої сподобився слави, аніж була коли чи буде у всіх царів поганських та лицарів мандрованих у цілому світі?

— Визнаю і я сю правду, — погодився Дон Кіхот.

— Виходить, — вів далі Санчо, — така вже

⁵ Андріянова махиня (лат.).

слава, і благодать, і, сказати би, привілеї у мощей святих, що з призову і призову благочестивої нашої матері-Церкви перед нами тобі й лампади, і свічки, й покривала, й милиці, і образки, й кучерики, і очі, й ноги, люду хрещеному на побожність, а їм на більшу християнську славу. Королі на плечах своїх тії тіла, чи, мовляли, моці переносять, кісточки їм цілують, часточками їхніми собі каплиці зукрашають, вівтарі свої найкоштовніші приоздоблюють.

— І до чого ж ти все оце говориш, Санчо? — спитав Дон Кіхот.

— А до того, пане, — одказав джура, — що ми з вами повинні стати святими, тоді ми найшвидше заробимо собі тої доброї слави, що до неї так ревно пориваємось. Коли хочете знати, пане, то вчора чи позавчора, одне слово, як той казав, цими днями, вписано й заведено між святих двох ченичників-босоножців, і кожне тепер за велике собі щастя має припасти губами чи рукою торкнутись до тих вериг залізних, що ними вони, плоть свою усмиряючи, підперезувались; тії ланцюги, скільки я знаю, у більшій тепер повазі, аніж Роландів меч, що десь там у збройвні висить у нашого милостивого короля й пана, дай йому, Боже, вік довгий. Отож, пане, краще в будь-якому законі чернечому смиренно ченцювати, аніж лицарем мандрованим гордо лицарювати: скорше дійдуть до Бога два

десятки бичів, що сам собі всиплеш, аніж дві тисячі ударів списових проти всіх отих велетнів, драконів та інших прочвар.

— Воно-то так, — сказав Дон Кіхот, — та не всім же бути ченцями, і воістину незліченні ті шляхи, якими Господь своїх вірних до неба провадить. Рицарство те ж саме, що й за віру подвижництво; не один-бо вже рицар вічного в раю сподобився блаженства.

— Правда ваша, — погодився Санчо, — тільки чув я, нібито більше в раю все-таки ченців, а не лицарів.

— Це тому, — сказав Дон Кіхот, — що й на сьому світі ченці числом своїм рицарів переважають.

— А чи мало ж на сім світі всяких мандрованих? — сказав Санчо.

— Мандрованих-то багато, — відповів Дон Кіхот, — але мало хто з них заслуговує на ймення рицаря.

У таких і інаких розмовах проїхали вони цілу ту ніч і другий день, а статись із ними нічого такого й не сталося, чим Дон Кіхот був непомаду засмутився. Аж ось надвечір другого таки дня побачили вони здаля преславне місто Тобосо; од того виду збадьорився наш Дон Кіхот, а Санчо похнюпив носа, бо він же сном-духом не знав, де живе та Дульсінея і зроду не бачив її в образ, як,

зрештою, і його пан. Обидва вони мліли серцем — той, що скоро мав її побачити, а той, що ніколи не бачив; Санчо ніяк не міг зміркувати, що має робити, як пошле його пан у Тобосо. Нарешті Дон Кіхот вирішив не вступати до міста, поки добре не споночіє; на якийсь час стали вони попасом у дубнячку, що за околицею ріс, а як пора вже приспіла, увійшли в місто; оттут-то й почалися в них пригоди, справді на щось путнє схожі!

Розділ ІХ, де оповідається зараз побачите, що

Опівнічної години, а може, трохи там раніше чи пізніше, Дон Кіхот і Санчо виїхали з лісу і вступили в Тобосо. В селищі було тихо й мирно, бо всі мешканці вже обляглися і спали твердим, як то кажуть, мертвецьким сном. Ніч стояла почасти ясна, почасти хмарна, хоть Санчові хотілося, щоб вона і зовсім була темна, щоб у тій темноті знайти якесь виправдання своєму невіданню. Довкола чути було лише собачий гавкіт, що від нього Дон Кіхотові аж у вухах лящало, а Санчові ковалики в грудях кували. Десь-колись попірхували осли по дворах, порохкували свині або коти нявчали — всі ті різномірні звуки виразно вчувалися серед нічної тиші. Закоханий рицар віщував собі з того щось недобре, а проте обізвався до Санча:

— Санчо, сину мій, веди мене до Дульсінеї, до її палацу, може, вона ще не лягала спати.

— До якого там у сина палацу, — заперечив Санчо, — коли я бачив її високість у малесенькій хатці.

— То вона, мабуть, подалась була на той час у придомок коло своєї резиденції, — сказав Дон Кіхот, — розважитись у товаристві з паннами своїми двірськими, як то чинять зазвичай високородні сеньйори та принцеси.

— Ох, пане, — зітхнув Санчо, — коли вже ваша милость думає мені наперекір, що пані моя Дульсінея не в хаті живе, а в палаті, то хіба ж тепер той час і та година, щоб двері там одчинені були? Чи годиться ж нам грюкати-добиватись, поки нас почують і впустять, чи пристало вночі людей колошкати? Чи подоба до коханок отак нахрапом достукуватись, як гультяй звик чинити, що не дивиться на пізню годину, а так тобі прийде й гукає і лізе коли схоче?

— Нам аби тільки той палац розшукати, — мовив Дон Кіхот, — а там я вже скажу тобі, Санчо, як далі діяти маємо. А дивись-но, Санчо, якщо мені тільки не ввижається, то он він і є, палац Дульсінеїн, бачиш, велике й темне щось бовваніє.

— Ну, то нехай же ваша милость їде попереду, — сказав Санчо, — може, воно й справді так. Та хоч і сам увіч побачу і руками помацаю, все

одно буде тому така правда, як тепер білий день.

Дон Кіхот рушив попереду і, проїхавши двісті, може, ступнів, наткнувся на будівлю, що велику од себе одкидала тінь; побачив високу башту-дзвіницю й доміркувався, що не замок то був, а собор місцевий.

— Бач, Санчо, — мовив, — на церкву набрели.

— Та бачу, — одказав Санчо, — гаразд, що не на власну могилу, бо то, вважайте, недобрий знак — такої пори по цвинтарищах валасатися. Ще й до того пригадую, якщо пам'ять моя не заморилась, казав вам уже, що нашої пані будинок стоїть десь у сліпому завулку.

— А бий тебе Божа сила, недоумку! — закликав Дон Кіхот. — Де ти бачив, щоб замок чи палаци королівські по сліпих завулках ставились?

— Знаєте, пане, — заперечив Санчо, — воно як де: що край, то обичай. Може, тут в Тобосі так заведено, що ті палаци-озіяки по закутках будуються. Тим-то і прошу вашої милості, дайте мені по тих вулицях та завулках добре понишпорити, то, може, й знайду в якомусь закамарку той замок чи палац, собаки б його з'їли, як маємо через нього стільки їзданини та блуканини!

— Гляди, Санчо, говори з більшою повагою про все, що стосується моєї володарки, — остеріг

Дон Кіхот. — А втім, не впадаймо в пасію, долиймо до окропу холодної води.

— Та вже впиню себе, впиню, — одмовив Санчо. — Тільки як же тут витерпиш, коли хоче ваша милість, аби я знав добре, де нашої мадами будинок, однісінький раз бачивши, аби й опівночі вам зразу одшукав, коли ви самі, пане, не годні його знайти, хоч певне тисячу разів уже бачили.

— Ох, Санчо, ти таки доведеш мене до розпачу! — сказав Дон Кіхот. — Чи не говорив же я тобі, єретичний сину, сто сот разів, що сам я зроду не бачив незрівнянної Дульсінеї і ніколи в житті не переступав порогу її палацу, а закохався в неї з чутки, з людської слави про красу її та розум?

— Уперше чую, — одвітував Санчо, — і кажу, що як ваша милість її не бачили, то я й поготів.

— Бути не може! — не повірив Дон Кіхот. — Адже ти сам казав, що бачив, як вона пшеницю точила, коли приніс відповідь на листа, що я їй через тебе посилав.

— Ви, пане, не дуже на тее впевняйтеся, — сказав Санчо, — бо, щоб ви знали, бачив я її і відповідь узяв так само з чутки, а яка вона є, сеньйора Дульсінея, того не втну, як рукою до неба не сягну.

— Санчо, Санчо, — мовив Дон Кіхот, — є час на жарти, і є час, що не випадає й не годиться жартувати! Коли я кажу, що зроду не бачив

володарки душі моєї і ніколи з нею не говорив, то се не значить, що ти мусиш твердити, ніби й ти не бачився й не розмовляв, бо сам добре знаєш, що тому неправда.

Їдуть вони отак, розмовляють, аж напроти жене щось двох мулів і плуг, по землі тягнучись, брязкає; не інакше, подумали, як устав оратай удосвіта в поле на оранку. Так же воно й було; ішов оратай і співав тую пісню, що каже:

Зле скінчилось для французів
Полювання в Ронсевалі...

— От же щоб я вмер, Санчо, — озвався Дон Кіхот, почувши ті слова, — коли не буде нам сеї ночі якогось лиха. Чуєш, якої той хлоп співає?

— Та чую ж, — одказав Санчо, — тільки до нашої справи теє полювання в Ронсевалі зовсім не тичеться. Нехай би собі співав хоч і про Калаїноса, все одно, у нашім ділі воно ні на добре, ні на лихе не призвісне.

Як порівнявся з ними селянин, Дон Кіхот спитався в нього:

— Чи не скажете ви, добрий чоловіче, нехай вам Біг помагає, де тут палац незрівнянної принцеси донї Дульсінеї Тобоської?

— Пане, — одказав йому парубок, — я сам не тутешній, став оце недавно до одного багатого

господаря в найми про всяку польову роботу; онде-о навпроти живуть йогомость і паламар сього приходу, вони вашій милості напевне скажуть, хоч той, хоч той, про тую пані принцизну, бо мають списки всіх мешканців тобоських; тільки здається мені, що нема в цьому селі ані жодної принцизни, хіба що чимало господарок пановитих, що кожна себе в домі за принцизну має.

— Серед них же то, приятелю, — сказав Дон Кіхот, — і мусить бути та, про яку тебе питаю.

— Мо', й так, — погодився парубок. — Бувайте здорові, бо он уже й на світ починає займатись.

Та й погнав собі мули, не чекаючи дальшого розпитку.

Побачив Санчо, що пан його ніби розгубився і невдоволений чимось, та й каже:

— А й справді, пане, затого день білий буде, а нам воно ніби ніяково трохи на вулиці. Ось виїдьмо краще з міста: ваша милость перебуде тут десь поблизу в лісі абощо, а я по-видному вже вернуся до міста і піду по нишпорках, вилажу скрізь до останньої загогулини, шукаючи моєї пані дому, чи замку там, чи палацу; то було б велике нещастя, коли б не знайшов, а як ізнайду, то розмовлюся з її милостью і скажу, де і як ваша милость чекає од неї знаку й слова, аби зійтися вам обом без ущербку для честі її і слави.

— Короткий був єси у слові, Санчо, — мовив Дон Кіхот, — та много мудрого сказав єси. Я згоден і приймаю з превеликою охотою раду, що ти мені дав. Рушаймо ж, сину, знайдемо десь гай, де я цей час ізгаю, а ти повернешся, як сам сказав, і знайдеш мою володарку, і з нею поговориш; від мудрості і чемності її предивної собі чекаю ласки.

Санчо намагався чимскорше спровадити пана свого з Тобоса, аби не вийшло наяв те ошуканство його з відповіддю, що він привозив у гори Моренські нібито від Дульсінеї, тож і виїхали вони зразу, не гаючись. Уїхавши милі зо дві коротких од села, знайшли невеличкий лісок чи, може, й прилісок, де Дон Кіхот тим часом зостався, — Санчо знов подався до міста на перемовини з Дульсінеєю. Під час тої місії і сталися події, що неабиякої вимагають од нас уваги й довіри.

Розділ X, де оповідається про хитрощі, на які піднявся Санчо, аби заворожити сеньйору Дульсінею, та про інші події, такі ж правдиві, як і потішні

Дійшовши до подій, що мають оповідатися в даному розділі, автор великої сієї історії мовить, що хотів був спершу збути ті події мовчанням —

боявся б то, що ніхто йому не йнятиме віри, бо Дон Кіхотове божевілля сягає тут межі і грані можливого, перевершуючи, либонь, на два арбалетних постріли щонайсмівлівішу уяву. Та попри всі свої обави і опаски, вирішив, кінець кінцем, списати все достоту так, як воно й діялось, не додаючи й не однімаючи супроти правди ніже єдиної порошиночки і не дбаючи про те, що хтось, може, поважиться брехню йому завдавати: гаразд же і вчинив, бо правда буває хоч і тонка, та не ламка і завше над брехнею, мов та олива над водою, наверх вийде. Отож і каже, ведучи далі свою оповідь, що ставши Дон Кіхот у гаю, діброві чи лісі неподалік преславного Тобоса, зараз послав Санча до міста і нехай, сказав, не вертається, поки не поговорить його ім'ям з володаркою його і не вблагає її, аби була ласкава датися на очі щироприхильному своєму рицареві і поблагословити його на щасливе звершення всіх замірів його і многотрудних подвигів. Санчо запевнив пана, що притьмом учинить його волю і принесе йому незгіршу вістку, ніж того разу.

— Їдь же, сину, — промовив Дон Кіхот, — і не бентежся, як станеш у сяйві сонця тієї вроди, що вибрався шукати. Щастен еси понад усіх на світі зброєносців! Пильнуй же добре і примічай гаразд, як вона тебе прийме: чи не зміниться на лиці, коли ти од мене вістку подаватимеш, чи не стурбується,

не замішається, почувши моє наймення, чи не відкинеться на подушки, коли застанеш її на препишному сидінні, що її гідності пристало; а як, бува, стоятиме, то гляди, чи не буде переступати з ноги на ногу; чи, як даватиме відповідь, не повторить її два або три рази, чи голос її при тому не переміниться з ласкавого на суворий або ж навпаки — з непривітного на приязний; чи не зніме руки волосся поправити, хоч би там і поправляти не було чого, — одне слово, придивляйся пильно, сину, до всіх її вчинків і порухів, бо як ти мені їх докладно змалюєш, я зможу доміркуватись, що криє вона в тайниках свого серця проти моїх любощів; ти мусиш, Санчо, знати, коли ще не знаєш, що в справах кохання всі оті дії і зовнішні порухи, котрі проявляються при подібних розмовах, суть несхибні вісники того, що діється у глибині душі. Отож їдь собі, мій друже, і нехай тебе веде доля, щасливіша од моєї, хай супроводить тебе більший успіх, ніж той, якого я з тривогою сподіваюсь, застаючися тут у прегіркій самотині.

— Я їду і незабаром вернуся, — сказав Санчо. — Носа вгору, пане, а то ви вже його похнюпили до самого долу, мов курчата погубили. Знаєте, як то кажуть: добрий дух і горе боре; на ката бодня, як сала чортма; щастя, як тряця — на кого схоче, на того й нападе; а ще говорять — і гадки не мав, і зайчатко впіймав... Се я проти того

кажу, що вночі то ми не знайшли палацу чи там замку нашої пані, а вдень я набіжу того неждано-негадано. Ну, а вже як набіжу, то дам собі ради.

— Що й казати, Санчо, — зауважив Дон Кіхот, — ти тулиш до нашого діла свої приказки, як горбатого до стіни; благаю Бога, щоб дав мені кращу долю, ніж тобі мову.

По тих словах Санчо повернув і затяв Сірого, а Дон Кіхот так і застиг у сідлі — упнувши ноги в стремена і спершись на списа, він поринув у смутні й невиразні якісь роздуми. Лишімо ж його тут і прослідкуймо за джурою, що не менш сумливо і думливо віддалився від свого пана. Ледве виїхав із лісу, озирнувся — аж Дон Кіхота вже не видно; тоді зіскочив з осла, сів під деревом та й почав сам із собою розмовляти та міркувати:

— Ануте, брате Санчо, скажіть, куди се ваша милость путь верстає? Чи не осла, бува, шукаєте, що десь забіг? — Та ні. — А кого ж ви шукаєте? — Шукаю того, не знаю кого, сказати би принцизну, а з нею сонце краси і все небо небське. — А де ж ви, Санчо, гадаєте знайти теє диво? — Де? У преславному місті Тобосі. — Гаразд, а од кого ви її шукаєте? — Од славного лицаря Дон Кіхота з Ламанчі, що кривду направляє, жаждущого годує, а голодного поїть. — Знаменито. А ви ж знаєте, Санчо, де її дім? — Та каже пан, що десь тут мають

бути чи то палати королівські, чи замок якийсь гордопишний. — А чи ви ж її хоть раз коли бачили? — Ані я, ані пан мій не бачили її зроду. — А чи не здається вам, що то буде слушно й справедливо, коли тобосці, дізнавшись, що ви приїхали сюди викрадати їхні принцизни та їхні дами баламутити, візьмуть та й обкладуть вам боки добряче киями, що й кісточки цілої не лишиться? — Та, може, воно було б і по правді, тільки ж я посланець, а воно ж ото і в пісні співається:

Любий друже, ви посланець,
І нема на вас вини...

— Не вповайте на теє, Санчо: люди в Ламанчі все гарячі та гонористі і не дадуть собі на носі грати. От їй же богу святому, як присочать вас, то матимете клопіт. — А згоріло б ти йому! Удар, громе, куди-інде! Комусь кисличок закортіло, а на мене щоб оскома напала... Ще й надто — в Тобосі Дульсінеї шукати, то все одно що в Равенні Марію, а в Саламанці бакаляра. Лукавий, сам лукавий мене в се діло вплутав, а вже ж не хто!

Провівши Санчо сей монолог, дійшов нарешті такої думки:

— Ну, що ж! На все є ліки, тільки на смерть немає: хоч-не-хоч, а наскінчу життя всі під її

кормигу підпасти мусимо. Пан мій, те я вже з тисячі ознак помітив, таки божевільний, хоч в'яжи його, та й я недалеко втік, може, ще й за нього дурніший, бо зв'язався з ним та й служу; недурно ж то мовиться, що з яким пристаєш, сам таким стаєш; хто з псами лягає, той з блохами встає. А як уже він не сповна розуму і в нетямі своїм одні речі за другі має, біле за чорне, а чорне за біле, як вітряки мав за велетні, а воли чернечі за верблюди, як отари овечі здавались йому військом ворожим абощо, то не важко йому буде бляхмана пустити і виставити першу-ліпшу селянку за сеньйору Дульсінею; як він не повірить, то я забожусь, а як сам божитиметься, що ні, то я перебожусь, що таки так; як він затнеться, то я затнусь іще дужче, аби тільки мій чорт старший був — а там уже дійся Божа воля. Може, через ту мою впертість він уже перестане посилати мене в таких-о справах, побачивши, яке з того пугтя буває, може, подумає, авжеж, подумає, що то якийсь лихий чарівник заворожив його пані, аби вчинити йому шкоду й невигоду.

Отак надумавшись, Санчо Панса втихомирив свого духа, бо діло, вважай, уже зроблено — пересидіти отут тільки до передвечора, аби Дон Кіхот повірив, що джура вже туди й назад устиг змахати. І так же все добре для нього склалось: тільки підвівся, аби на Сірого сісти, аж бачить — од Тобоса прямо на нього троє селянок їдуть на трьох

осликах чи, може, й ослицях, тут автор не каже точно, та більше того, що то були-таки ослиці, бо селянки їх частіш беруть собі під верх; однак годі тим дуже клопотатись, бо ж особливої ваги воно не має. Скоро Санчо уздрів тих селянок, зараз же рвонув з копита до пана свого Дон Кіхота, а той собі все зітхав та розливався незлічними жалями любовними. Як побачив рицар свого джуру, зараз спитав:

— Ну як, друже Санчо? Білим чи чорним камінцем маю я сей день одзначити?

— Краще одзначте його, пане, червоним, — відповів Санчо, — як ото по неверситетах оповіщення малюють, щоб видніш було.

— Виходить, ти приніс мені добру звістку? — спитав Дон Кіхот.

— Таку добру, пане, — одказав Санчо, — що вашій милості лишається тільки підострожити Росинанта й виїхати в чисте поле, де ви побачите сеньйору Дульсінею: вона вже їде вам назустріч із двома двірськими дамами.

— Боже правий! Санчо, друже, що-бо ти говориш? — здивувався Дон Кіхот. — Гляди, не дури мене, не думай несправжньою радістю розвіяти невдавану мою тугу.

— А нащо б я мав дурити вашу милость? — заперечив Санчо. — Та ви зараз же можете перевірити, правду я кажу, чи ні. Ну ж бо, торкніть

коня острогами та й гайда — побачите, яка там пані наша принцизна одягна та ошатна, сказано велика сеньйора. І на самій, і на дамах-прибічницях золото так і ряхтить, перли так і сяють, діаманти так і грають, рубіни так і горять, а парча то, мабуть, у десять чи й більше сталок. А волосся їм по плечах стелеться, сонячним промінням на вітрі має; їдуть же верхи на трьох свиноходах переполасих, що любо й дивитись.

— Мабуть, усе ж таки на виноходах, Санчо?

— Чи там на свиноходах, чи на виноходах, то невелика одміна, — сказав Санчо. — На чому вже їдуть, то їдуть, і все ж такі хорошулі, що ну, а найпаче пані моя, принцизна Дульсінея, що тільки глянь та й зомлій.

— То й їдьмо, Санчо, сину, — сказав Дон Кіхот. — У нагороду ж за цюю несподівану й щасливу вістку я дам тобі найліпший трофей, що здобуду в найпершій пригоді, а як цього мало, то додам іще й трое лошат, що знайдуться сього літа в трьох моїх кобил — вони ж, як сам здоров знаєш, ходять у нас по громадському вигону жеребні.

— Буде з мене й самих лошат, — одказав Санчо, — бо ще невгадно, чи припаде вам у першій пригоді який путящий трохвей.

Не гаючись, виїхали вони з лісу й побачили неподалік тих трьох селянок. Дон Кіхот пробіг оком по всьому тобоському шляху і, не постерігши ніде

нікого, крім цих дівок, збентежився непомалу й спитав у Санча, де ж він тих дам покинув — у місті, чи за містом.

— Як то за містом? — вигукнув Санчо. — Чи вам, пане, повилазило, що не бачите — оце ж вони і є, їдуть і сяють, як сонце ополудні.

— Кого я бачу, Санчо, — сказав Дон Кіхот, — то се тільки трьох мужичок на трьох ослах.

— Боронь мене, Боже, од бісової мани! — гукнув ізнов Санчо. — Та певне ж ото і справді ці виноходи, чи як їх, білісінькі, як той сніг, уздрілись вашій милості ослами? Та якби воно так було, то я на собі всі патли обірвав би!

— А я тобі кажу, друже Санчо, — провадив своє Дон Кіхот, — що се такі осли чи нехай ослиці, і се така сама правда, як те, що я Дон Кіхот, а ти Санчо Панса; принаймні так воно мені здається.

— Мовчіть, пане, — сказав Санчо, — не говоріть таких дурниць, а ото візьміть очі в руки та їдьте привітайте володарку ваших дум, он-о вже вона зовсім близько.

Сеє сказавши, поспішив сам назустріч трьом селянкам, ізліз із Сірого, взяв осла одної дівчини за вуздечку і, ставши перед нею на обидва коліна, промовив:

— Королево, і принцизно, і княгине краси! Нехай зволить ваша великість і високість поглянути ласкавим та милостивим оком на сього відданого

вам лицаря, що став отут каменем маймуrowим, зомлів і завмер перед вашою пишновеличною парсуною. Я в нього зброєноша, він же сам — мандрований лицар Дон Кіхот з Ламанчі, званий ще Лицарем Сумного Образу.

Тут уже й сам Дон Кіхот клякнув на коліна побіч Санча, недомисленно витріщивши очі на ту, котру Санчо величав королевою і княгинєю; вбачивши у ній просту сільську дівку, та ще й не вельми вродливу, кругловиду та кирпату, він остаточно розгубився і не важився розтулити рота. Дівчата й собі здивувались неабияк, угледівши сих двох недібраних прояв, що, впавши навколішки, загородили їхній товаришці дорогу; вона ж нарешті здобулась на слово і гукнула сердито й досить неввічливо:

— Якої холери на дорозі поставали? Ану, гетьте, дайте проїхати, бо нам ніколи.

Обізветься тоді Санчо:

— О, велика принцизно і всетобоська сеньйоро! Невже ваше чеснородне серце не зласкавиться над опорою і муром мандрованого лицарства, що так уклінно колінкує перед вашою ясновельможною особою?

Почувши сеє, друга дівка сказала:

— А я тебе шаную, як собаку рудую! Гля, гля, як панички підсипаються, щоб із селючок сміх собі зробити! Та ми й самі прикладки прикладати

вміємо. Ідіть собі путею, а ми підемо своєю — оце вам і вся.

— Вставай, Санчо, — промовив тут Дон Кіхот, — бачу вже, що лихая доля завзялась на мене і переп'яла всі шляхи, якими втіха могла б прийти в цю хвору душу, в тіло це стражденне... А ти, найвища цнота, якої тільки можна бажати, вершино людської шляхетності, єдина відродо сього зболілого серця, що тебе кохає! Дарма що той лихий чародій, переслідуючи мене, захмарив і забільмив мої очі і тим, а не чим іншим, перетворив і спотворив незрівнянну твою вроду, обернувши тебе в убогу селянку, а може, й мене перекинув у яке страшидло, аби тільки мій образ в очах твоїх знемилити — поглянь, подивися на мене ласкаво та ніжно, і нехай ся колінопоклонна покора моя перед твоєю знівеченою красою засвідчить пал душі моєї, що божествить тебе незмінно.

— Тринди-ринди, дідусику! — огризнулась дівка. — Страх люблю, як мені хто ляска підпускає! Одчепіться вже, дайте проїхати, і спасибі вам у шапку.

Санчо одступився і дав їй дорогу, радий та веселий, що так із сієї халепи вискочив. Побачивши, що облогу знято, дівка, яку мали за Дульсінею, штрикнула свого свинохода ріжком і погнала вперед по полю. Та, мабуть, цього разу стрекало дошкулило ослиці дужче ніж коли: вона

вихонула кілька разів задом і скинула сеньйору Дульсінею додолу; побачивши сеє, Дон Кіхот побіг її підводити, а Санчо кинувся підрихтувати й підтягнути сідло, що з'їхало ослиці на живіт. Як джура приладнав сідло, Дон Кіхот хотів своїми руками підсадити свою заворожену володарку наверх, та вона збавила його од тої мороки — сама підвелась, одступила трохи, взяла розгін і, впершись обома руками ослиці в крижі, легше од сокола скочила в сідло й сіла верхи по-чоловіцькому.

— Роком святим клянуса, — вигукнув Санчо, — наша пані й володарка така метка, як шуліка, а вже верхи їздити то хоч якого бравого кордованця чи мексиканця навчить! Одним махом через задній облук перемайнула, а тепер ось без острогів жене свого винохода, мов зебру тую. Та й дворачки од неї не одстали — летять, не кажи ти вітер!

І правда — забачивши Дульсінею в сідлі, товаришки її й собі затягли ослиці та й погнали за нею, може, з півмилі тікали отак необзир. Дон Кіхот провів їх очима, а як їх уже й не видно стало, обіззався до Санча:

— От бачиш, Санчо, як незлюбили мене тії чародії! Бачиш, як далеко сягає їхня до мене злоба та ворожнеча, коли вже й ту відраду в мене вкрали, яку я мав би од споглядання правдивого виду

володарки моєї. Мабуть, таки й справді народився я, щоб являти взірець нещасливого, щоб бути ціллю й метою, куди ціляють і влучають стріли лихої долі. Ще й на те вважай, Санчо: мало було тим лукавим, що перемінили й переінакшили мою Дульсінею, так іще злицювали її і перечарували на тую підлу й гидомирну хлопку, а надто позбавили її приємних пахощів, таких притаманних вельможним сеньйорам, що витають в амбрі та квітках. Чиню тобі відомо, Санчо, що коли я підійшов до Дульсінеї, щоб підсадити її на винохода (се ти так кажеш, а мені здавалось, що то ослиця), то од неї вдарив такий прикрий часниковий дух, що мені аж душу млоїло й вивертало.

— Ох же й сволоцюги! — обурився Санчо. — Ах ви ж чорнокнижники падлючні та лиходумні, коли вже я діждуся, що вас нанижуть зябрами, як тих сардин, на тичку! Багато ви знаєте, багато можете, багато лиха коїте... Мало вам було, негідники, що моєї пані перловії очі на дубові кислочки перемінили, а волосся щирозлоте на рудий бичачий хвіст, а всю вроду з хорошої на погану — то вже хоч би пахощів не чіпали, нехай би хоч нюхом ми вгадали, що криється під тією грубою корою. Хоча, правду кажучи, то я там ніякої бридоти не бачив, саму тільки красу; а ще більше краси їй надавала лунинка справа над губою, мовби вусик який — семеро чи восьмеро білявих

волосинок, не кажи ти золоття, а завдовжки більше як у п'ядь.

— А тій лунині, — сказав Дон Кіхот, — за законом відповідальності родимих знаків на обличчі й на тілі, є в неї пара на стегні з того самого правого боку; тільки здається мені, що таких довгих волосин на родимках не буває.

— А я вам, пане, кажу, — заперечив Санчо, — що вони їй якраз до лиця, сидять, мов улиті.

— Вірю, вірю, друже, — погодився Дон Кіхот, — бо все, чим нагородила Дульсінею природа, може бути лише досконалим і довершеним; якби на ній було і сто таких родимок, то вже було б не сто лунинок, а сто світлосяйних зоринок. А скажи мені, Санчо, як ти ото сідло лаштував, чи була то проста кульбака, як мені здавалось, чи панська?

— Та де проста, — відповів Санчо. — Там таке арабське сідло з двома облуками, з попоною подорожньою, що, мать, півцарства варте, розкіш несказанна.

— Ах, чом я не міг усього того бачити! — зітхнув Дон Кіхот. — Іще раз, і ще тисячу разів скажу — немає над мене нещасника в світі...

Хитрун Санчо ледве стримувався, щоб не сміятись, слухаючи ті дурні речі свого пана, якого він так уміло піддував. Поговорили вони ще там скільки, посідали той на коня, той на осла та й

подалися битим шляхом до Сарагоси, щоб поспіти на початок урочистого свята, що в тім преславнім городі щороку в таку пору справляється. Та поки вони туди доїхали, лучилась їм ще не одна пригода, а що кожна з них була многоважна й незвичайна, то варто буде їх описати й прочитати, як то виявиться з подальшого.

Розділ XI

Про дивовижну пригоду, що сталась завзятому Дон Кіхотіві з возом чи колісницею Собору Смерті

Задуманий та замислений їхав Дон Кіхот своїм шляхом, гадаючи про ту пинфу, що завдали йому лихі чарівники, обернувши володарку його Дульсінею в неоковирну селючку, і не можучи зміркувати, якого б способу хопитися, щоб одчарувати її в первісну подобу; думки тії так опанували всю його істоту, що він невзаб мітку собі попустив повіддя Росинантові, а той, почувши волю, раз по раз приставав та знай поскубував зелену травицю, бо в тих полях росло її удобзвіль. Із тої задуми вирвав нашого гідальга Санчо Панса.

— Воно то правда, пане, — сказав він, — що смутки створено не для тварин, а для людей; тільки ж як людина в тії смутки без міри вдається, вона

сама стає несмисленною животиною. Схаменіться-бо, пане, та вдарте журбою об землю, та напніть Росинантові повіддя, та підбадьортесь, та пожвавійте, та покажіть тую звагу, що завше личить мандрованому лицареві. Що се за чортовиння? Що за зневір'я? Та де ми — в себе вдома чи, може, у Франції? Та кат їх бери, тих усіх на світі Дульсіней, бо добре здоров'я одним-одного мандрованого лицаря більше варт, ніж усі тії чари та перевертання, скільки б їх там не було!

— Замовч, Санчо, — одказав йому Дон Кіхот не дуже-то кволим голосом. — Замовч, кажу, і не блюзни словами проти моєї завороженої володарки, бо тільки я винен у її нещасті й недолі: усі її злигодні постали з ворожнечі тих лукавих, що пекельними дишуть на мене заздрощами.

— Та і я ж не що кажу, — не перечив йому Санчо. — Не та стала, що була, серцю жалю завдала.

— Кому ж про це й говорити, як не тобі, Санчо, — зауважив Дон Кіхот, — адже ти бачив її красу в повному блиску, бо тії чари твого зору не отуманили, її вроди од тебе не закрили: тільки проти мене самого і проти очей моїх спрямована була сила їхньої отрути. Але між іншим, Санчо, мушу зауважити, що ти не зовсім вірно змалював красу володарки моєї: якщо пам'ять не зрадила мене, ти сказав, що в неї перлові очі, але очі, схожі

на перли, бувають радше у якоїсь коропиці, ніж у дами; Дульсінеї ж, я гадаю, мають бути смарагдово-зелені і винозорі з двома райдугами небесними вгорі, що правлять їм за брови. Так що тії перли не тули їй до очей, а перенеси на зуби, бо ти, Санчо, простісінько сплутав очі з зубами.

— Могло бути, — відповів Санчо, — бо її краса збентежила мене не менше, ніж вашу милость її негожість. Та здаймося з тим усім на Бога, бо тільки він, усевіда, знає, що має статися у цій юдолі сліз, у нашому грішному світі, де навряд чи знайдеться якась річ без домішки скверни, облуди та махлярства. Одне тільки, пане мій любий, непутить мене та ще й дуже: якщо ваша милость переможе якогось велетня чи просто собі лицаря і скаже йому явитись перед світлосяйною красою сеньйори Дульсінеї, то де ж її знайде той бідний велетень чи той нещасний переможений лицар? Уже мені живовидячки уздрівається, як никають вони бовванами по всьому Тобосу, шукаючи панії моєї Дульсінеї і хоть, може, надібають її серед вулиці, то все одно не впізнають, як не впізнали б і мого батька.

— Може бути, Санчо, — мовив Дон Кіхот, — що дія тих чарів не поширюється на подоланих і посланих на поклін велетнів та рицарів і що вони зможуть упізнати Дульсінею; одного-двох із перших, що я подолаю, ми й пошлемо для проби,

щоб перевірити, чи побачать вони її, чи ні; посилаючи ж, накажемо вернутись і доповісти нам, як було діло.

— А що, пане, — сказав Санчо, — здається мені, що ваша милость ловко придумала. Уживши того способу, ми швидко дізнаємось, що там і як: коли виявиться, що вид її тільки вам закритий, значить, то біда не стільки її, скільки вашої милості. Аби тільки сеньйора Дульсінея була жива-здорова, а ми вже тут якось перекрутимось, собі пригод нових шукаючи. А там, дивись, час ізробить своє, бо то найліпший лікар, що й не такі недуги лікує.

Дон Кіхот збирався одповісти щось на ці Санчові міркування, та йому перебив, виїхавши на дорогу, віз, обліплений геть увесь якимись чудернацькими несвітськими проявами. Мулами правував, сидячи за машталіра, якийсь гидомирний чортяка. Перша постать, що впала в очі Дон Кіхотові, була сама Смерть у людській подобі; поруч неї — ангел з великими мальованими крильми; збоку — цар з вінцем на голові, дивитись золотим; біля ніг у Смерті — божок на ймення Купідон, щоправда без пов'язки на очах, зате, як годиться, з луком, сагайдаком та стрілами; був там і рицар у повній бойовій справі, тільки що замість шолома чи прилбиці мав на собі бриля, закосиченого розмаїтим пір'ям; було там чимало й іншого люду різного виду й кшталту. Та

несподівана поява ніби аж стривожила Дон Кіхота, а Санча то й зовсім настрахала; та невдовзі наш герой оговтався, зміркувавши, що то йому нагодилась якась незвичайно небезпечна пригода — наважившись твердо стати проти будь-якої небезпеки, він рушив поперед воза і промовив зичним та грізним голосом:

— Візничий, машталіре, чорте, бісе! Зараз же скажи мені, хто ти еси, куди їдеш і що за народ везеш у своїй халабуді, більше схожій на Харонів човен, аніж на людську колясу!

Чорт спинив мули й відповів йому любобмирно:

— Щоб ви знали, пане, ми собі лицедії з трупи Ангула Лихого. Виставляли сьогодні вранці, за тиждень по Тілі Божому, у тім селі за горою містерію «Собор Смерті», а оце маємо ще ввечері грати в он тім-о містечку, то щоб не перевдягатись дурно, так і їдемо, в чому грали. Сей молодик, як бачите, вдає Смерть, той Янгола, ся жінка (авторова дружина) — Царицю, сей чоловік — Царя, а я — Сатану, то в комедії неабияка фігура; я, знаєте, в нашій трупі все на перших ролях. Якби ваша милость щось іще про нас хотіла знати, питайте, я на все зугарен відповісти, на те я й чорт.

— Клянуся честю мандрованого рицаря, — мовив Дон Кіхот, — скоро побачив я сього ридвана, то подумав був, що матиму якусь незвичайну

пригоду; тепер же мушу сказати, що досить торкнутися мани рукою — і вона розсиплеться. Їдьте собі з Богом, люди добрі, справляйте своє свято, а якби я міг стати вам чимось у пригоді, скажіть — допоможу з дорогою душею і щирим серцем, бо з пуп'янку в машкарадних діях кохався, а молодим, було, пасу очі й не напасу, дивлячись на комедійників.

Поки тая мова мовилась, де взявся перед ними кумедник один, за блазня вбраний, у балабончиках увесь, а на палиці аж три пузирі бичачі надуті: підкотився той викрутасник та вихилясник до Дон Кіхота та й давай штукарити, палицею махати, пузирями в землю швигати, а тоді й у переб'кидьки пішов, брязкотячи своїми брязкотельцями. Уздрівши ту лиху прояву, схарапудився Росинант, заїв вудила, що й вершник не здолав його стримати, та і рвонув бігти полем з прудкістю, що хто б її міг сподіватися од такого невірного шкелета. Побачив Санчо ту біду, що пан у сідлі навряд чи втримається, скочив із Сірого і побіг його рятувати, та поки добіг, і кінь і вершник лежали вже долі: такий був звичайно кінець і край усім Росинантовим вискокам і вибрикам.

Чи добіг же Санчо до Дон Кіхота, чи ні, як на спину Сірому скочив той танцюристий і пузиристий диявол та й ну його тими пузирями затинати; не так од болю, як од того ляку й ляску

дременув ослисько навпрошки полем до села, куди ото лицедії з виставою зібрались. Гляне Санчо — тут Сірій тікає, а там пан простягся: куди ж його, падку мій, вдаритися перше? Та що був із нього добрий джура і вірний слуга, то любов до пана взяла-таки гору над прихиллям до осла, хоть і краялося серце начетверо, дивлячись, як тії пузирі то вгору злітають, то на крижі бідній худобині опускаються: якби приміг, відболів би кожнісінький удар очима своїми, обома зіницями, щоб тільки Сірому найменша волосиночка з хвоста не впала. У такій гіркій притузі прискочив він до Дон Кіхота, якому теж непереливки було, допоміг йому вилізти на Росинанта і сказав:

— Пане, мого Сірого чорт забрав.

— Який чорт? — спитав Дон Кіхот.

— А той пузиристий, — одповів Санчо.

— Нічого, відіб'ю, — мовив Дон Кіхот, — не сховається він од мене і в найглибших, найтемніших пекельних закапелках. Ходи за мною, Санчо, віз їде помаленьку, заберемо мули, та й надолужимо, що осла втерjali.

— Шкода, пане, ваших старань, — одказав Санчо. — Впиніть своє серце, ваша милость, бо вже, здається мені, чорт пустив Сірого, оно-но він уже до нас дибле.

Так воно й було справді: ідучи за прикладом Дон Кіхота й Росинанта, чорт упав разом із Сірим;

сам пішов уже пішки до села, а осел повернувся до свого господаря.

— А проте, — зауважив Дон Кіхот, — не завадило б за те чортове зухвальство помститися на комусь із сієї капелії, хоч би й на самому цареві.

— Нехай ваша милость і в думку собі того не кладе, — утримав його Санчо. — Послухайте моєї ради, ніколи не заводьтеся з кумедіянтами, бо то люди з он якими привілеями. Бачив я раз, що схопили були одного лицедія за подвійне вбивство та й пустили на волю без кари тілесної чи грошової. Сказано, штукарі та потішники, то всяке їх милує і жалує, шанує і цінує, а надто як вони з королівської чи іншої якої титулованої трупи, у тих уже і убори і манери не кажи ти княженецькі.

— І все-таки, — сказав Дон Кіхот, — я покажу тому сміхачеві-дияволу, як над нами коверзувати, нехай хоч і весь рід людський за ним обстане!

Сеє кажучи, повернув коня до воза, що мав уже в село в'їжджати, і загував великим гуком:

— Стійте, стривайте, юрмовище веселе та юродиве! Я вас навчу, як слід шанувати ослів та іншу животину, що служить для їзди джурам мандрованих рицарів!

Таке голосне було Дон Кіхотове гукання, що всі його там на возі почули і добре зрозуміли рицарів намір. Смерть вискочила як стій із воза, а за нею цар, диявол-машталір і янгол; не одстали од

них і цариця з божком Купідоном. Всі озброїлись камінюччям і стали бойовим строєм, готові почастивати Дон Кіхота гострими тими гостинчиками. Побачивши ту завзяту команду з грізно піднесеною метальною зброєю, гідальго подав Росинанта трохи назад, міркуючи, як би то їх краще заатакувати з меншою для власної персони небезпекою. Поки він так вагався, наздогнав його Санчо і, бачачи, що пан збирається вдарити на той бойовий шик, промовив:

— Ото вже й зовсім дурне було б діло, пане мій милостивий, бо тая крупа превельми крута: хоть стій, хоть падай, а од неї ніде в світі не дінешся, хіба під мідяним дзвоном укриєшся. Ще ж нехай і на те ваша милость ізважить, що то вже не одвага буде, а необачність, як один чоловік стане проти цілого війська, а в тім війську і Смерть сама воює, і царі персонально, та ще й янголи добрі й лихі їм спомагають. Коли ж і сей доказ не дасть вам упину, то зміркуйте собі, що поміж усіма оцими царями нібито та князями та цісарями немає напевне ані жодного мандрованого лицаря.

— Отут уже ти, Санчо, у самісіньке око вцілів, — сказав Дон Кіхот. — Ся околичність може і мусить одвернути мене од повзятого наміру. Не раз-бо казав я вже тобі, що негоже й невільно мені на тих меча виймати, хто не єсть зуповним рицарем. Тобі самому, Санчо, випадає помститися,

якщо ти бажаєш, за кривду, вчинену твому ослові, а я звідси додаватиму тобі духу вигуками та спасенними порадами.

— Знаєте що, пане, — заперечив Санчо, — не треба мститися нікому, бо то не по-християнськи за кривду кривдою платити; я ж із своїм осликом умовлюся, щоб дав він тую кривду мені на волю, а воля моя така: живи собі тихо-мирно, поки Бог тебе на сім світі держить.

— Якщо така твоя постанова, — сказав Дон Кіхот, — Санчо добрий, Санчо мудрий, Санчо щирий, Санчо богобоязливий, то покиньмо ції поторочі і рушаймо шукати кращих, пристойніших пригод, бо в сій стороні, як мені здається, мусить їх бути повно і то найдивовижніших.

Та й завернув як стій свого Росинанта, а Санчо допав Сірого; Смерть з усією своєю летючою командою посідали знов на воза і поїхали собі далі. Отакий щасливий кінець мала жахлива пригода з колісницею Смерті, дякуючи спасенній раді, що дав Санчо свому панові; а того вже наступного дня чекала інша пригода з закоханим мандрованим рицарем, не менш дивугідна, ніж попередня.